

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Üldajaloo osakond

Triin Aadma

**KÄINA KIHELKONNA VALLAKOHTUPROTOKOLLID AASTATEL
1866-1875 TALURAHVARÕIVASTE ALLIKANA**

Bakalaureusetöö

Juhendajad:

Prof Tõnu-Andrus Tannberg, Tartu Ülikool

Tiina Kull, Eesti Rahva Muuseum

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Talurahvarõivad: ülevaade.....	13
1.1 Eesti rahvarõivas	13
1.2 Hiiumaa rahvarõivas	15
2. Kohtud: ülevaade	18
2.1 Vallakohtud Eestimaa kubermangus.....	18
2.2 Kohtuprotokollid ajalooallikana.....	20
2.3 Hiiumaa vallakohtud	21
3. Rõivaesemete kajastumine kohtuprotokollides.....	23
3.1 Jalatsid: saapad, kingad, nahk	25
3.2 Ülerõivad: mantel, kuub, jakk, jäkud, kampsun, krae.....	28
3.3 Särgid	34
3.4 Meeste rõivad: püksid, vest.....	36
3.5 Meeste peakatted: müts, kübar	38
3.6 Naiste rõivad: seelik, käised, põll, palmik	40
3.7 Sokid, sukad, sukapaelad	44
3.8 Sallid, rätikud, kindad	45
3.9 Aksessuaarid: vööd, rõhud, ehted	49
3.10 Kangas, riided, sõba	51
4. Kohtuprotokollid talurahvarõivaste uurimise allikana.....	54
4.1 Rõivaste hind.....	54
4.2 Rõivad aastapalgana.....	55
4.3 Rõivaste materjal ja olemus	56
4.4 Rõivaste hulk ühel inimesel	58
4.5 Kohtus esinevad ja mitte-esinevad rõivad lähtuvalt kandja soost.....	59
4.6 Rõivaste ja nende valmistamisega seotud esemed	61
Kokkuvõte.....	62
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	65
Arhiivimaterjalid	65
Kirjandus	65

Internetiallikad	68
Summary	71

Sissejuhatus

19. sajandil olid eestlaste kehakateteks juba varasemast ajast kasutuses olevad talurahvarõivad, mida tänapäeval tuntakse laiemalt rahvarõivaste (ka rahvariiete) nime all.¹ Nende välimus nagu ka nende käibelt kadumine erinesid kihelkonniti.² Hiiumaa, eriti Käina kihelkond, oli üks piirkondadest, kus rahvariided püsisid Mandri-Eestiga võrreldes kauem – kuni 20. sajandi alguseni.³

Talurahvarõivaste põhjalikuma uurimise esimesed allikad pärinevad 18. sajandist, millal neid on jäädvustatud akvarellide ja maalidena, kuhu vahetevahel lisati juurde rõivaste kirjeldusi.⁴ Neid on kirjeldanud vaimulikud A. W. Hupel (1737-1819) ja J. G. Eisen (1717-1779).⁵ Esimesed eestlased, kes alustasid talurahvarõivaste teadusliku uurimisega, olid rahvusliku ärkamisaja suurkujud F. R. Faehlmann (1798-1850) ja F. R. Kreutzwald (1803-1882). Traditsiooniliste rõivaste olulisust ja kandmistavade jätkumist toetasid ka J. V. Jannsen (1819-1890) ja C. R. Jakobson (1841-1882) oma 19. sajandi II poole kirjutistes.⁶ 20. sajandi alguses tegelesid eesti rõivaste uurimisega soome teadlased, eesotsas Axel Olai Heikeliga (1851-1924), kes süstematiseerisid Soome Rahvusmuuseumis säilinud Eestist pärinevaid esemeid ja moodustasid kataloogid.⁷

Rahvariiete kui argipäevaste kehakatete taandumise järgselt on need tänaseni kasutuses esinemisrõivastena, mille autentsusest on sõltuvalt ajast erinevalt lugu peetud. Autentse rõivastusena käsitletakse samast ajaperioodist ning kihelkonnast pärinevate riiete komplekti, mida kantakse (nt vallalise või abielu) staatusele vastavalt. 20. sajandi jooksul olid rahvarõivaste kandmis- ja valmistamistavade suunajaks riigikord, mis lähtuvalt poliitikast soosis või pärssis nende algupärast kandmist. Sellest tulenevalt levisid osadel ajaperioodidel stiliseeritud rõivad,

¹ Ellen Värvi, "Riietumine ja rahvarõivad," *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 279.

² Värvi, "Riietumine ja rahvarõivad," 285; Harri Moora, "Sissejuhatuses," *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*, toim Harri Moora, H (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957), 26-28.

³ Moora, "Sissejuhatuses," 28; Helgi Põllo, "Rahvariided," *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.*, toim Helgi Põllo (Kärdla: Hiiumaa Teabekapital, 2015), 939; Aino Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*, toim Harri Moora (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957), 174.

⁴ Värvi, "Riietumine ja rahvarõivad," 282.

⁵ Värvi, "Riietumine ja rahvarõivad," 282.

⁶ Helmi Kurrik, *Eesti rahvarõivad* (Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi kirjastus, 1938), XX (20).

⁷ Ants Viires, "Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme," *Akadeemia*, kd 6 (1990): 1260-1261.

mida märkab siin-seal tänaseni. Seda on pidevalt üritanud muuta etnoloogid, kes on rõivaste teaduslikul uurimisel lähtunud alati säilinud esemetest, mida analüüsid on proovitud luua ülevaade ajastutruust rõivastusest.⁸ Selle tarvis koostati 20. sajandil neli mahukat ja olulist koguteost, mis käsitlevad rõivaid üle Eesti ja milles põhiliselt tuginetakse säilinud esemetele.

Kronoloogiliselt esimese sisuka ning tänaseni ainulaadselt rõivagruppidele mitte kihelkondadele üles ehitatud uurimuse eesti talurahva rõivastusest koostas soome teadlane Ilmari Manninen (1894-1935).⁹ Teos “Eesti rahvariiede ajalugu” (1927) tugineb Eesti Rahva Muuseumi materjalidele, fotodele-joonistustele, inimeste mälestustele ja rahvapärimusele ning annab ülevaate iga rõivaeseme päritolust ja ajaloolistest eripärasustest. Teiseks oluliseks kirjutiseks on etnograafi ja ERMi rahvuslike tekstiilide juhtfiguuri Helmi Kurriku (1883-1960) teos “Eesti rahvarõivad” (1938), mida on ERM nimetanud “esimeseks eesti rahvarõivapiiblik”.¹⁰ See tugineb “täpselt muuseumides leiduvatele originaalidele ja muudele usaldusväärsetele allikatele”¹¹ ning sisaldab materjale rõivaste valmistamiseks. 1957. aastal avaldati Eesti NSV Teaduste Akadeemia poolt uus üldkäsitlus “Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult”, mille peatoimetajaks oli arheoloogia taustaga Harri Moora (1900-1968). Senimaani viimase kõiki Eesti piirkondi kajastava rõivauurimuse pealkirjaga “Eesti rahvarõivad” (1981) autoriks oli ERMi rahvarõivaste uurija Aino Voolmaa (1920-2000), kelle teosele tegi joonised ja graafilised lehed rahvarõivaste rekonstrueerija Melanie Kaarma (1923-2009). Uurimus erineb eelnevatest seetõttu, et lisaks varasemalt teadaolevatele materjalile tugineb teos Voolmaa 30 aasta jooksul tehtud välitöödele.¹² Siinse töö raames on nendes teostes olulised Hiiumaa rõivaste peatükid ja/või mainimised.

21. sajandil on suurenenud kõrgharidusega rahvariiede uurijate hulk, kes kirjutavad senisest kõrgemasemelisi teadustöid ning kelle töö tulemusel on tõusnud üldine teadlikkus autentsest

⁸ Mareli Rannap, *Paikkondliku rahvarõivanõuandekoja tegevuspõhimõtted. Saaremaa nõuandekoja näide. Magistritöö* (Viljandi, 2018), 38-39.

⁹ Ants Viires, “Ilmari Manninenist rahvakultuuri uurimise suunaseadjana,” *Eesti rahvariiede ajalugu* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2017): 9.

¹⁰ “Kes oli Helmi Kurrik?,” *Eesti Rahva Muuseum*, <https://www.erm.ee/et/content/kes-oli-helmi-kurrik> (13.05.2025)

¹¹ F. Linnus, “Esimese trüki eessõna,” *Eesti Rahvarõivad* (Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi kirjastus, 1938): VII (7).

¹² Aino Voolmaa, Melanie Kaarma, *Eesti rahvarõivad* (Tallinn: Eesti Raamat, 1981), 8.

rõivastusest.¹³ Sellele aitab kaasa viimasel aastakümnel välja arendatud rahvarõivaste veebilehekülg Eesti rahvarõivad, kust leidub rõivainformatsiooni kihelkonna- ja soo põhiselt, millele lisanduvad näited säilinud museaalidest, lisakirjandusest, nõuandekodadest jm.¹⁴ Tänu säilinud esemetele on olemas ülevaade 19. sajandi talurahva riietest.

Ants Viires on juba 1990. aastal viidanud, et säilinud esemetele tuginevad uurimused ei pruugi anda enam soovitud tulemusi rõivaste laiemaks uurimiseks.¹⁵ Sellest tulenevalt on oluline rakendada seni kasutamata allikaid ning uurimisviise, et jätkuvalt rõivaid uurida ja täiendada teadmisi nendest ning nende funktsioonidest. Lisaks aitavad akadeemilised kirjutised hoida teemat aktuaalsena ning olla üheks mõjutajaks, et rahvarõivaste kandmine säiliks võimalikult autentsena.

Üheks seni kasutamata allikaks on 19. sajandi II poole talurahva jaoks olulisimas õiguse mõistmise institutsioonis ehk vallakohtus koostatud vallakohtuprotokollid, mille alusel pole uuritud rahvarõivaid, küll aga muid talurahva elu puudutavaid teemasid. Talurahva elu uurimise allikana on neile tuginenud etnoloog Jüri Linnus (1926-1995), kelle sulest ilmus 1970. aastal artikkel “19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana”. Selles on mainitud loetelu vormis ka talurahvarõivaid, kuid autori eesmärgiks pole olnud rahvarõivaste uurimine. Tori kohtuprotokollidele tuginedes on talurahva elu käsitlenud ka ajalooharidusega Kadri Must (1977).¹⁶ Lisaks sellele on tegeletud ka kitsamate teemapüstituste analüüsimisega. Vägivalla teemal on kirjutanud etnoloog Maarja Kaaristo (1980).¹⁷ Vaestehoolekannet Põhja-Liivimaa külades¹⁸ on kirjeldanud ajaloolane Ülle Tarkiainen (1957), kes on lisaks avaldanud allikapublikatsiooni “Vald. Talurahva omavalitsus. 1866-1890” (2021), mis käsitleb osana kohtuprotokolle. Hiiumaa protokolli on kasutanud Merje Kikas oma lõputöös, kus ta käsitleb

¹³ Rannap, *Paikkondliku rahvarõivanõuandekoja tegevuspõhimõtted. Saaremaa nõuandekoja näide. Magistritöö*, 38-39.

¹⁴ Eesti rahvarõivad. <https://rahvarõivad.ee/et> (13.05.2025)

¹⁵ Viires, “Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme,” 1267.

¹⁶ Vt: Kadri Must, “Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 3 (1998): 93-208.

¹⁷ Vt: Maarja Kaaristo, “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” *Mäetagused*, nr 27 (2004): 31-46; Maarja Kaaristo, “Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi II poolel vallakohtute protokollide näitel,” *Mäetagused*, nr 31 (2006): 49-62.

¹⁸ Vt: Ülle Tarkiainen, “Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas, 19. sajandil,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 2 (156)(2016): 215-244.

Emmaste ja Käina vallakohtute materjale¹⁹ ja kus ta mainib riidepalka kui tasu sulastele ja teenijatele. Töö fookus on aga kohalike kogukondade, valdade, talupere suhete ja inimeste liikuvuse analüüsimisel. Siinsele uurimusele analoogselt on Helve Russak käsitlenud rõivaid tuginedes kirjalikule allikale. Tema uurimus ei keskendu aga rahvariitele, vaid 18. sajandi Tallinna kaupmehepere rõivastusele, mille allikaks on varaloendid.²⁰ Russaku artikkel andis töö autorile idee rahvarõivaid uurida, kuna sarnaselt jõukamate klasside varaloenditele on talurahva pärandusi loetletud just kohtuprotokollides. Sarnaselt Russakule on siinse töö autor koostanud rõivaste analüüsi esemepõhiselt gruppidesse jaotatuna.

Vallakohtuprotokollide senist kõrvalejätmist talurahvarõivaste uurimisel saab põhjendada sellega, et neid ei kirjutatud eesmärgiga rahvarõivaste kirjeldamiseks, vaid tegemist oli osaga vallakohtu toimimise tööst. Vallakohtute iseloomust, tööpõhimõtetest ja protokollimisest hakati kirjutama 19. sajandil. Esimesena käitlesid neid baltisakslased, kes olid need lisanud osana oma mahukamatesse uurimustesse, mistõttu on tegemist napsõnaliste ülevaadete või õigusnormide kajastamisega.²¹ Autoritest lähtuvalt toetavad need sageli baltisaksa huvesid. 19. sajandil ilmus ka üksikuid venekeelseid kohtuid mainivaid kirjutisi.²² Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil koostati rohkem ja nüüd eestlaste poolt kirjutatud uurimusi,²³ mida avaldati ajakirjades.²⁴ Samuti koostati vallakohtute teemalisi uurimusi ülikoolides.²⁵ Nõukogude okupatsiooni (1944-1991) alguskümnenditel jätkus vallakohtutest kirjutamine, kuid seda üksikute autorite, artiklite ja teemade raames.²⁶

¹⁹ Vt: Merje Kikas, *Emmaste ja Käina vallakohtu arhivaalid ajalooallikatena (1866-1891)*. Lõputöö (Tartu Ülikool: 2002).

²⁰ Vt: Helve Russak, "Tallinna kaupmehepere garderoob 18. sajandi esimese poole varaloendites," *Vana Tallinn, XVIII (XXII)* (2007): 45–120.

²¹ Ene Hiio, "Vallakohtute asutamisest Eestimaa kubermangus," *Ajalooline Ajakiri*, nr 3 (102)(1998): 77; August Traat, *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini* (Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat, 1980), 12.

²² Traat, *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*, 12-13.

²³ Vt nt: Johan Jans, "Vallakohtute reorganiseerimisest," *Õigus*, nr 6 (1926): 169-174; Aleksander Viil, *1889. a vallakohtu tsiviilõiguslik jurisdiktsioon*. Diplomitöö (Tartu: 1939); Roman Niidu, *Vallakohus ja vallakohtu seaduse ja BESe kehtivatest normidest*. Diplomitöö (Tartu: 1940).

²⁴ Traat, *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*, 13.

²⁵ Vt nt: Juhan Raidjõe, *Vallakohtu ajalugu Eestis*. Auhinnatöö (Tartu: 1930).

²⁶ August Traat, "Põhijooni vallakohtu arengust Eestis kuni 1866. aastani," *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised*, kd 20 (1971): 35.

Vallakohtutest on kirjutanud endasõnu esimest korda (ehk esimesena niivõrd põhjalikult) ja tänaseni kõige ülevaatlikumalt õigusajaloolane August Traat (1911-2007) oma doktoriväitekirjale tuginevas teoses “Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini” (1980), keskendudes eelkõige Liivimaale, kus käsitletaval ajaperioodil vallakohtud eksisteerisid, ja olles läbi töötanud hulga Liivimaa kohtute materjale.²⁷ Traat on käsitlenud 1866. aasta sündmusi täpsemalt ka artiklis “Vallareform Eestis 1866. aastal” (1980). Tema töö on tänaseni kõige hinnatum vallakohtute alane uurimus.

Taasiseseisvumisjärgselt on vallakohtutest kirjutanud ajaloolane Ene Hiio (1964) artiklis “Vallakohtute asutamisest Eestimaa kubermangus” (1998) ning vallakohust käsitlevas alapeatükis teoses “Eesti territooriumiga seotud institutsioonid keskajast kuni 1917. aastani” eesmärgiga korrastada erialast terminoloogiat.²⁸ Vallakohtu mõiste defineerimise on tõstatanud arhivaar Toomas Anepaio (1964) oma 2007. aasta artiklis “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?”. Eesti ajaloo üldkäsitluses “Eesti ajalugu V” (2010) puudub eraldiseisev peatükk vallakohtute ajaloost, kuid vastavalt sisule on teemat käsitlenud Mati Laur, Lea Leppik jne.²⁹ Hiiumaa vallaelu, sh omavalitsust ja vallakohtut on käsitlenud ajaloolane Helve Russak Hiiumaa koguteose peatükis “Vene keisririigi aeg 1710-1917”.³⁰

Lähtudes kohtuprotokollidest kui talurahvaelu vahetutest allikatest on töö üheks eesmärgiks saadud info põhjal täiendada ning võrrelda seniseid teadmisi talurahvarõivastest. Kuna rahvariidealastes töödes pole varasemalt kohtuprotokollidele tuginetud, siis on töö sihiks ka selgitada nende sobivust rõivauurimuste allikmaterjalina. Selle jaoks kõrvutatakse senimaani tagaplaanile jäänud infoallikas kohtuprotokollid analüüsitud museaalide ja nendele tuginevate uurimustega.

²⁷ Traat, *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*, 5-6.

²⁸ Vt: Ene Hiio, “Vallakohus,” *Eesti territooriumiga seotud institutsioonid keskajast kuni 1917. Aastani. Tööversioon, I vihik* (Arhiivindusala Terminoloogia Korrastamise Komisjon, 1997).

²⁹ Vt: Mati Laur, “1860. aastate reformid,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 98-99; Lea Leppik, “Kohtuvõim,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 53-55; Tiit Roosenberg, Aadu Must, “Vallakogukond,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 141-143.

³⁰ Vt: Helve Russak, “Vene keisririigi aeg 1710-1917,” *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*, toim Helgi Põllo (Kärdla: Hiiumaa Teabekapital, 2015), 305-330.

Lähtuvalt eesmärgist on tööl kaks uurimisküsimust: millised rõivad ja kui sageli on need kohtutoimikutesse jõudnud ning kuidas saab kasutada kohtumaterjale talurahvarõivaste allikana. Töö uurimuse osa esimene alapeatükk vastab esimesele küsimusele andes ülevaate rõivaste esinemissagedusest vastavalt kohtule, toimikule, aastale, aastaajale ning autori poolt koostatud kategooriatele. Samuti tuuakse rõivagruppide kaupa esile kõik protokollides esindatud esemed ning nende kohta käiv lisainformatsioon. Teises alapeatükis vastatakse teisele küsimusele analüüsides rõivaste hinda, materjali ja olemust, väärtust palgana, ühe inimese garderoobi, naiste ja meeste riiete esinemissagedust ning rõivastega seotud esemeid. Bakalaureusetööle loob ajaloolise konteksti ülevaade rahvarõivastest ja vallakohtute põhiülesannetest, mis tugineb teemakohasele sekundaarkirjandusele.

Uurimuse rõivaste osa keskendub Hiiumaa Käina kihelkonna nelja vallakohtu materjalidele ajavahemikust 1866-1875. Kuna varasemad autorid pole rahvarõivaid kohtuprotokollidele tuginedes uurinud, siis sai uurimuse autor asukoha valikul tugineda üle Eesti ühe kihelkonna raames sobivale säilinud kohtuprotokollide arvule ja kättesaadavusele. Hiiumaa kihelkondadest on Käinast säilinud kõige rohkem kohtuprotokolle, samas kui ainuüksi Emmaste ja Pühalepa rõivaste uurimiseks pole töö autori hinnangul kohalikest kohtutest piisavalt materjale säilinud. Käina kihelkond sai valituks vastavalt piisavale originaalallikate hulgale ja autori soovile uurida sealset Aadma küla. Käsitleva ajavahemik algab 1866. aastaga, millal alustati kohtutes toimuva protokollimisega, ning lõppeb 1875. aastaga, millega tagatakse siinse uurimuse mahu raames optimaalne originaalallikate kaasatus. Töö tugineb umbes 800 protokollileheküljele. Eelmainitud perioodi käsitlemine on põhjendatav ka sellega, et Käinas asendus riidepalk osaliselt rahapalgaga 1880. aastatel,³¹ millega vähenes üks põhjustest kohtus rõivaid käsitleda. Samuti oli meestemood sajandi viimasel veerandil suuresti üle läinud linnamoele,³² mistõttu ei ole võimalik hilisematel perioodidel kohtutes käsitletud rõivaste hulgast traditsioonilisi rahvarõivaid tuvastada.

³¹ Merje Kikas, *Emmaste ja Käina vallakohtu arhivaalid ajalooallikatena (1866-1891)*. Lõputöö (Tartu Ülikool: 2002), 51.

³² Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," 174.

Selleks, et saadud informatsiooni korrektselt tõlgendada, on toimikutes esinevaid rõivaste kirjeldusi võrreldud ja täiendatud Hiiumaa rõivaste alaste uurimustega nii eelmisest kui ka sellest sajandist. 20. sajandi kirjanduses on Hiiumaa rahvarõivaid käsitletud eelpool mainitud koguteostes, aga ka hiiu murrete uurija Paul Ariste (1905-1990) poolt ilmunud esemepõhises artiklis “Hiiu penik – pennik” (1934) ja Aino Voolmaa artiklis “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast” (1976). Nõukogude okupatsiooni perioodil (1944-1991) ilmus Hiiumaa rõivastest kirjutisi ka paguluses.³³

Hiiumaa rõivaste juhtivaks uurijaks on saanud Hiiumaa ajaloo ja kultuuri uurimisega tegelenud pikaajaline Hiiumaa muuseumi teadur Helgi Põllo (1956), kes on lõpetanud Tartu Ülikooli lõputööga Hiiumaa naiste rõivastest.³⁴ Ta on avaldanud mitmeid rahvarõivaalaseid teoseid³⁵ ja koostanud ülevaatliku peatüki pealkirjaga “Rahvariided” Hiiumaa ajalugu ja olemust käsitlevasse üldkäsitluse “Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.” (2015), mis on senimaani hilisem kõiki Hiiumaa kihelkondade rõivaid käsitlev ülevaade. Samuti on Põllo üks kaasautoritest Hiiu rõivaalaste tekstide väljatöötamisel veebileheküljel Eesti rahvarõivad³⁶ ning töötab SA Hiiumaa Muuseumid rahvariide nõukoja eesotsas.³⁷ Süviti on Hiiumaa kindaid uurinud käsitööhuviline Sirje Juurikas (1965) ja 19. sajandi kudumistehnoloogiate uurija Anu Pink (1964) teoses “Hiiumaa kindad” (2020), mis annab üldkäsitlustega võrreldes detailsema ülevaate Käina kinnastest. Üliõpilastööde raames on Hiiumaa rõivastest kirjutanud ka mitmed tudengid nii eelneval kui ka praegusel sajandil.³⁸

³³ Vt nt: Aede Kiviloo-Gold, “Pühalepa (Hiiumaa) naiseriitus,” *Triinu*, nr 13 (1956): 13; Maret Aule, “Emmaste (Hiiumaa) rahvariided,” *Triinu*, nr 46 (1964), 16; Ilse Urm, “Hiiumaa Käina naiseülikond,” *Triinu*, nr 78 (1972), 19.

³⁴ Sammler, Lii. “Hiiumaa on Helgi Põllo elu ja armastus,” Ajakiri Muuseum, kevad/suvi, nr 1 (52) (2024), <https://ajakiri.muuseum.ee/hiiumaa-on-helgi-pollo-elu-ja-armastus/> (13.05.2025); vt: Helgi Tõnismaa, Hiiumaa naiste rahvarõivad 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Diplomitöö (Tartu: 1979).

³⁵ Vt nt: Helgi Põllo (koost), “Hiiumaa seelikutriibud, ehk, Nõuandeid Hiiumaa küttkuubede valmistamiseks” (Kärdla: Hiiumaa Muuseum, 2006); Helgi Põllo, “Hiidlaste kuued: laikuub ehk suurkuub,” *Käsitöö*, talv (2010): 94-97; Helgi Põllo, “Hiidlaste puusaehed: rõhud,” *Käsitöö*, kevad (2011): 100-102.

³⁶ “Hiiumaa rahvarõiva nõuandekoda,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvarõivad.ee/nouandekojad/hiiumaa> (13.05.2025)

³⁷ “Rahvariide nõuandekoda,” *Hiiumaa Muuseum*, <https://hiiuamuuseum.ee/rahvariide-noukoda/> (13.05.2025)

³⁸ Vt nt: Helene Oldermann, *Hiiumaa tanud: seminaritöö* (Tartu: 1934); Vaike Tiik, *Hiiu neidude peakatted: kursusetöö* (Tartu: 1950.); Anni Kadri Saar, *Hiiumaa heegelpitsid ja nende kaasajastamise võimalused: bakalaureusetöö* (Tallinn: 2020); Mari-Liis Kerki, *Hiiumaa rahvarõivaseelikute triibustikud ja nende kasutamisevõimalusi tänapäeval: bakalaureusetöö* (Tallinn: 2021).

21. sajandi Hiiumaa rahvarõivauurimused keskenduvad eelkõige ühe rõivaeseme ja/või piirkonna uurimisele, mistõttu pole Hiiumaa rõivauurimuse kontekstis osasid olulisi teoseid siinse töö raames kasutatud. Seda põhjusel, et protokollides ei esine osasid süvitsi uuritud esemeid või detaile nagu näiteks penik, millest on Maaja Kalle (1950) kirjutanud artikli “Ühe peniku taasloomise lugu” (2015), ning pitsid, mida on käsitletud Helgi Põllo mitemetes oma kirjutistes.³⁹ Piirkonnapõhiseid uurimusi pole Käina kohta kirjutatud, kuid seda on tehtud Pühalepa ja Kõpu alusel.⁴⁰

Lisaks sekundaarkirjandusele kõrvutatakse protokollidest saadud infot 19. sajandi kunstnike tööde, sajandivahetusel tehtud fotode ning säilinud esemetega Käina kihelkonnast 19. sajandist ja 20. sajandi algusest. Baltisakslane E. H. Schlichting oli üks olulisemaid 19. sajandi maalikunstnike, kes kujutas eestlaste, sh Lõuna-Hiiumaa rõivaid oma 1850. aastate maalidel.⁴¹ Teine tähtis kunstnik oli 1863. aastal Käinat külastanud Johann Köler (1826-1899), kes hiljem visualiseeris nähtut, sh kohalikku kirikut ja rahvarõivaid, umbes kümmekonnal maalil.⁴² Käina rõivastus on jäädvustatud ka 19. sajandi lõpust pärinevatel fotodel, mille autoreid sageli ei teata. Fotograafidest saab nimepidi esile tuua keeleteadlase ja rahvaluulekoguja Oskar Kallase (1868-1946) ja Kärkla kalevivabriku direktori E. O. A. von Ungern-Sternbergi (1850-1928), kes jäädvustasid riideid 1890. aastatel.⁴³ Säilinud rõivaste tekkeaja ja -loo täpse dateerimise puudumisel on uurimuses kasutatud pildid eelkõige illustratiivsed, kuid valitud iseloomustamiseks rahvarõivaid, mitte linnamoodi. Pildimaterjali valikul on lähtutud ka protokollidest saadud infost ehk olemasolevatele kirjeldustele tuginedes on leitud sarnaseimad rõivaesemed lähtuvalt rõivaste materjalist, värvitoonist, tegumoest jne. Võimalusel on koostatud kollaažid kõikidest säilinud samatüübilistest esemetest, et kõrvutada museaalid kohtuprotokollidest pärineva uue infoga.

³⁹ Vt nt: Helgi Põllo; Margit Kääramees, *Hiiumaa heegelpitsid: vahe- ja äärepitsid* (Kärkla: Hiiumaa Muuseum, 2002); Helgi Põllo; Irina Tammis, *Hiiumaa heegelpitsid: 31 äärepitsi, 63 vahepitsi ja 95 mustrit rahvariitelt* (Kärkla: Hiiumaa Käsitööselts, 2020).

⁴⁰ Vt: Margit Sondberg; Reet Piiri; Helgi Põllo, *Hiiumaa rahvarõivad: Pühalepa* (Tallinn: Etno Tuba, 2011); Kersti Rõmmel, “Hiiumaa Kõpu poolsaare rahvariitelt,” *Nad tegid toad tuule pääle, elud ilma ääre pääle...* (Kärkla: Keskkonnainvesteeringute Keskus, 2002), 29-39.

⁴¹ “Käina kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvarõivad.ee/regioonid/saared/kaina> (13.05.2025)

⁴² “Käina kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*; O. Kuningas, “Johann Köleri Hiiu reisist 1863. aastal,” *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, nr 48 (21.04.1959): 4.

⁴³ “Käina kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*; “Kes oli Oskar Kallas?,” *Eesti Rahva Muuseum*, <https://www.erm.ee/et/content/kes-oli-oskar-kallas> (13.05.2025)

Töö autor tänab Hiiumaa rahvariide nõukoja rahvarõivaste asjatundjat Jaanika Kuuske, kes jagas viimaseid teadmisi Hiiumaa rõivastest ning vastas küsimustele, millele sekundaarkirjandusest vastust ei leitud. Samuti avaldab autor tänu oma töö juhendajatele Tõnu-Andrus Tannbergile, kes andis nõu vallakohtute asjus, ning Tiina Kullile, kes nõustas rahvarõivaalastel teemadel.

1. Talurahvarõivad: ülevaade

1.1 Eesti rahvarõivas

Talurahvas kandis 19. sajandil rõivaid, mida jaotatakse vastavalt nende funktsioonile kolmeks: 1) vanadest uhkematest rõivastest valmistatud argipäevased riided talutööde tegemiseks, 2) igapäevased väljas käimise riided, ning 3) uhked pärandatavad pidulikud riided, mida võib nimetada rahvariieteks. Viimaseid hoiti talurahva hulgas enim, mistõttu on need kõige paremini säilinud.⁴⁴ Sellest tulenevalt on 20. ja 21. sajandi uurijad loonud museaalide põhjal pidulikest rõivastest kõige terviklikuma ülevaate. Lisaks funktsioonist tulenevatele iseärasustele erinesid rõivad lähtuvalt piirkonnast – nendeks olid Põhja-, Lõuna-, Lääne-Eesti ja saarte rühm ehkki mõnikord loetakse saari ka eraldiseisvaks rõivasterühmaks. Piirkonnasiseselt erinesid rõivad sõltuvalt kihelkonnast või külast, mille järgi oli võimalik “omasid” ära tunda. Rõivad olid olulised inimeste sooliseks eristamiseks, millest lähtuvalt kandsid naised seelikuid ja mehed pükse. Samuti väljendas rõivastus inimese, eelkõige naise eluetappe – tegemist oli kas lapse, leeriskäija, vallalise tüdruku, abielluja, abielusolija või leinajaga.⁴⁵ Pärast leeri loeti noored täiskasvanute hulka, mille järel said nad hakata kandma oma esimest pidulikku rahvarõivakomplekti.⁴⁶

Rõivaste ja nende kvaliteedi järgi sai näidata oma jõukust, millest tulenevalt oli jõukamal pererahval rohkem ja uhkemaid esemeid kui sulastel, kes “suutsid aastaga teenida vaid ühe villase püksireie”, samas kui majanduslikult paremal järjel olevad inimesed said riideid kaunistada helmeste või siidtikandiga.⁴⁷ Rõivaste valmistamisel oli olulisel kohal esemete praktilisus ning välismõjutustega kaasas käimine, kuid ka rahvatraditsioonidele kindlaks jäämine.⁴⁸ Ornamentika pidi esemeid kaunistama ja rahvauskumuste kohaselt nende kandjat kaitsma.⁴⁹ Kõige olulisem sündmus inimese elus oli pulm, mille kombestikuga kaasnes eriliste rõivaesemete kandmine.⁵⁰ Rõivaid valmistati valdavalt ise, kuid raha või talutoodete eest osteti peakatteid, ehteid, kangaid ja

⁴⁴ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 15; Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 279.

⁴⁵ Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 285, 291-292; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁴⁶ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 15.

⁴⁷ Moora, “Sissejuhatuseks,” 9; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁴⁸ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁴⁹ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14-15.

⁵⁰ Moora, “Sissejuhatuseks,” 13.

riidedetaile (nööpe, haake jms).⁵¹ Rõivaste väärtus väljendus nende kasutamises maksevahendina mõisa- ja talutöötajatele.⁵² Industrialiseerimise ja talude pärisekstomise ajajärgul, hakkas talurahvas aina enam kokku puutama rahaga, mille tulemusel hakkasid rõivad 1860.-1870. aastatel palgaks makstava valuutana paljudes piirkondades⁵³ kaduma, ning soetati üha enam poekangaid.⁵⁴

Senisele uurimisseisule toetudes võib öelda, et 19. sajandil mõjutas linna- ja mõisamood üha enam talurahvarõivastust.⁵⁵ Sajandi lõpuks (ka venestusmõjude tulemusel) olid senimaani peamiseks kehakatteks olnud talurahvarõivad iganenud ning linlik stiil saanud ihaldatuks.⁵⁶ Üheks moetrendidega tutvumise võimaluseks oli härrasrahva teenimine, kelle rõivastust võeti eeskujuks oma riiete valmistamisel.⁵⁷ Rahvuslikul ärkamisajal said rahvarõivad rahvusliku identiteedi märgiks ja peale seda säilitasid need oma tähtsuse peorõivana, mida kanti eelkõige laulupidudel.⁵⁸ Sajandivahetusel oli huvi rõivaste vastu ajutiselt vaibunud – seda suuresti venestusmõjude tagajärjel.⁵⁹ 20. sajandi alguses ei rõhutatud rõivaste autentsust ega korrektset kandmist – nt kanti korraga erinevate piirkondade rõivaid, mis võisid olla stiliseeritud “oma aja” moele vastavalt.⁶⁰ Alates 1930. aastatest hakati sellele rohkem tähelepanu pöörama.⁶¹ Seda soosis rahvarõivaste teaduslik uurimine Eestis, aga ka riigi toetus rahvarõivaste taaselustamiseks eestimeelsuse märgina.⁶²

Nõukogude okupatsiooni perioodil (1944-1991) säilitasid rõivad “vormilt rahvusliku ja sisult sotsialistliku” tähenduse, mistõttu püsis nende roll esindus- aga ka esinemisrõivana.⁶³ Sellel ajal

⁵¹ Gea Troska, “Vahetus ja kauplemine,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 184.

⁵² Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁵³ Käinas toimus see natuke hiljem – 1880. aastatel.

⁵⁴ Juhan Kahk, *Talude pärisekstomise aegu* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993), 96; Heldur Palli, “Pere,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 309.

⁵⁵ Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 283.

⁵⁶ Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 298.

⁵⁷ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14-15.

⁵⁸ Värvi, Ellen. “Talupojarõivaste areng esiajast 19. sajandini,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvarõivad.ee/ajalugu> (13.05.2025); Moora, “Sissejuhatuseks,” 14; Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 298-300.

⁵⁹ Värvi, “Talupojarõivaste areng esiajast 19. sajandini”.

⁶⁰ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 16; Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 299.

⁶¹ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 16.

⁶² Viires, “Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme,” 1262; Värvi, “Talupojarõivaste areng esiajast 19. sajandini”.

⁶³ Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 298.

tekkis tendents kanda nn munderkostüüme ehk levinud olid nt muhu kollased ja oranžid seelikud, mida kandsid tantsu- ja laulurühmad mandri-päritolust hoolimata.⁶⁴ 21. sajandil on hakatud teadvustama kohalike riiete olulisust ja esindatust suurtel kultuuriüritustel, mis väljendub näiteks tungivas soovitusel tantsupeol esineda oma kodukoha rõivais.⁶⁵ Tänapäeval tegelevad rõivaste ja nende autentse valmistamise teadvustamisega erinevad rahvarõivakoolid, nt MTÜ Rahvarõivas eestvedamisel rahvarõivakoolid Tallinnas ja Tartus.⁶⁶ 2025. aasta sügisest avatakse ka Hiiumaal kohalik rahvarõivakool.⁶⁷ Rõivateadlikkust tõstavad ka üle kümne nõuandekoja, mis paiknevad üle Eesti.⁶⁸

1.2 Hiiumaa rahvarõivas

19. sajandi kogukondade paiknemisest, suhtlemispiiridest ja nendest tulenevatest kohalikest rõivajoontest lähtuvalt jaotatakse Hiiumaa rahvarõivaid kihelkondade kaupa – Emmaste, Käina, Pühalepa ja Reigi kihelkonda.⁶⁹ Omavahel leidis rohkem sarnasusi Põhja-Hiiumaa (Pühalepa,

Reigi) ning Lõuna-Hiiumaa (Käina, Emmaste) kihelkondade rõivaste vahel.⁷⁰ Ühe näitena võib tuua küütkuued, mille voldid olid lõunas pressitud allääreni, põhjas toodini.⁷¹

Joonis 1. Käina rahvarõivas inimesed Ernst Hermann Schlichtingu maalil "Toobrikandjad" (1852). (Ernst Hermann Schlichting, "Toobrikandjad. ERM K 2106," MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/679429>) (13.05.2025))

⁶⁴ Värv, "Riietumine ja rahvarõivad," 300.

⁶⁵ "Osaleja," *Laulupidu. Minu arm*, <https://2019.laulupidu.ee/tantsupidu/osaleja/> (13.05.2025)

⁶⁶ "Koolitus," *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/koolitus> (06.05.2025)

⁶⁷ "Kuidas sünnib traditsiooniline potisinine vill?," toim. Rasmus Kuningas, ERRi meelelahutusportaal EETER, 19.06.2024, <https://eeter.err.ee/1609375802/video-kuidas-sunnib-traditsiooniline-potisinine-vill> (13.05.2025)

⁶⁸ "Rahvarõiva nõuandekojad," *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/nouandekojad> (13.05.2025)

⁶⁹ Põllo, "Rahvariided," 923; *Eesti rahvarõivad*.

⁷⁰ "Emmaste kihelkond," *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/emmaste> (13.05.2025);

"Reigi kihelkond," *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/reigi> (13.05.2025)

⁷¹ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 361.

Foto 1. Käina rahvas 19. sajandi lõpus. (Ernst O.A.von Ungern-Sternberg, "Klaasnegatiiv. Käina rahvariideis kaks noormeest ja neidu (peas tanu, nuutislina). HKM Fp 901:84 F 4616),” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/2147954> (13.05.2025))

ehted, põll, peakate (tanu, palmik jne), suurrätt, kindad ja kuub või vest. Umbes 1840. aastatest hakkasid hiiu naised kandma musta ühevärvilise seeliku asemel triibuseelikuid. Lääne-Eesti kihelkondadele omaselt oli 19. sajandi teisel poolel Hiiumaal levinud tumedatooniline leina- ja paasturiietus. Meeste riidekomplekt koosnes saabastest või kingadest, tumedatest sukkadest, kintspükstest, linasest särgist, kampsunist ehk jäkust, kuuest ja mütsist või kaabust. Rõivamoe üheks mõjuriks oli merekaubandus ja seekaudu varieeruv kaubavalik – sh lõnga värvitoonid.⁷⁶ (Foto 1; joonis 1)

Peamiselt oli Hiiumaa talurahvamood mõjutatud juba 13. sajandil Hiiumaale jõudnud rootslaste riietusest.⁷² Kohalike riietega segunemise tulemusel puudusid 19. sajandi keskpaigas eestlaste ja rootslaste rõivaste vahel suuremad erinevused.⁷³ Ühed sellistest “kodunenud” rõivastest olid rootsi algupäraga kaheosalised, alussärgist ja käistest koosnevad särgid, mille käiste osa oli levinud ka Põhja-Eestis.⁷⁴ Lähtuvalt kokkupuudetest ülemere naabritega leidis väheseid sarnasusi soomlaste, aga ka saarlaste rõivastusega.⁷⁵

Hiiu naiste peorõivaste juurde kuulusid kingad, valged või punased sukad, seelik, nahkvöö ja rõhud, pihik ehk ööder, käised,

⁷² Värvi, “Riietumine ja rahvarõivad,” 289; Aino Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, kd 29 (1976): 189-190; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁷³ Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” 190.

⁷⁴ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 14.

⁷⁵ Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” 207; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 170.

⁷⁶ Põllo, “Rahvariided,” 923-937; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 15.

Hiiumaal toimus rahvarõivaste taandumine võrreldes ülejäänud Eestiga (va Kihnu, Setumaa ja veel mõne muu eraldatuma piirkonnaga, kus kantakse rahvariideid igapäevaelus tänase päevani⁷⁷) hiljem ning aeglasemalt ja traditsioonilisi talurahvarõivaid kanti kauem – seda eriti naiste seas, kes kandsid neid sajandi lõpuni.⁷⁸ Meeste rõivastus hakkas seevastu muutuma 19. sajandi kolmandal veerandil, kuna suurenes liikumine nii Hiiumaa-siseselt kui ka üle mere.⁷⁹ (Foto 2)

Foto 2. Käina segakoori neiud kandmas rahvarõivaid 1896. aasta üldlaulupeol. Meestel on seljas linnamoelised pintsak ja lips. (Heinrich Tiidermann, Grupipilt. Hiiumaa Käina segakoor Haapsalu Laulupeol 1896.a. Naised rahvariides. AM _ 8770:12 F 16863,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/2040340> (13.05.2025))

⁷⁷ Igor Tõnurist, *Rahvarõivakandja abilise* (Põltsamaa: OÜ Vali Press, 2003), 6.

⁷⁸ Elle Vunder, “Rahvakunst,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008) 419; Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” 189; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 174.

⁷⁹ Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 174; Põllo, “Rahvariided,” 923.

2. Kohtud: ülevaade

2.1 Vallakohtud Eestimaa kubermangus

Vallakohus oli 19. sajandil talupojaseisuse madalama astme õiguse mõistmise institutsioon, mille algeid võib leida juba 18. sajandist, kuid mis arenes välja järgneval sajandil omades ajast sõltuvalt erinevaid ülesandeid ning võimu.⁸⁰ Sõnas “vallakohus” esindatud sõna “vald” koondas esialgu endasse nii maavalduse, mis oli piiritletud mõisa(te)ga, kui ka talupoegkonna, kes sellel maal elas ja kelle üle sai kohalik vallakohus kohut mõista.⁸¹ Hiljem domineeris “vald” kui territoriaalne omavalitsuslik termin.⁸²

1802. aastal kehtestati esimene seadusandlik akt, mis reguleeris Eestimaa kubermangus vallakohtute teket ja tegevust – selleks oli talurahvaregulatiiv “*Iggaiüks*”.⁸³ 1816. aasta Eestimaa talurahvaseadusega kaotati vallakohtud, mille kohtuülesanded kandusid kihelkonnakohtutele, mis eelkõige tegelesid talupoegade kaebustega mõisa vastu.⁸⁴ Politseilised ülesanded seevastu jäid vallatalitaja kanda.⁸⁵ Keiser Aleksander II poolt 19. veebruaril 1866. aastal kinnitatud ja 1. oktoobril kehtima hakanud vallaseadus tõi kaasa muutusi talurahva omavalitsussüsteemis, mis koosnes nüüd valla täiskogust, volikogust, vallavanemast ja tema asendajatest.⁸⁶ Hakkas kehtima võimude lahususe printsiip, mille alusel puudus mõisnikul eestkosteõigus talupoegadele ning see kinnitas ühtlasi talupoegade õigusi omavalitsuslikult toimetamiseks – vallakogukond polnud enam mõisa võimu all, aga mõisnikul säilis osaline mõjuvõim protestimise näol.⁸⁷ Samuti jäi püsima

⁸⁰ Ene Hiio, “Vallakohus,” *Eesti territooriumiga seotud institutsioonid keskajast kuni 1917. Aastani. Tööversioon, I vihik* (Arhiivindusala Terminoloogia Korrastamise Komisjon, 1997); Maarja Kaaristo, “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” *Mäetagused*, nr 27 (2004): 33; “Vallakohus ja selle protokollid,” *Vallakohtud*, <https://www.ra.ee/vallakohtud/index.php/site/source> (13.05.2025)

⁸¹ Toomas Anepaio, “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 3-4 (2007): 350.

⁸² Anepaio, “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” 350.

⁸³ Anepaio, “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” 357.

⁸⁴ Anepaio, “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” 359; Lea Leppik, “Kohtuvõim,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 54.

⁸⁵ Hiio, “Vallakohus”.

⁸⁶ August Traat, “Vallareform Eestis 1866. aastal,” *ENSV TA Toimetised* 27, nr 1 (1968), 19; Mati Laur, “1860. aastate reformid,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 99; Kadri Must, “Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 3 (1998): 93.

⁸⁷ Tiit Roosenberg, Aadu Must, “Vallakogukond,” *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre (Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010), 141; Ülle Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), 19-20.

kogukonna-ülene ühine koormiste täitmise vastutus.⁸⁸ Vallaseadusega taasloodi vallakohtud ning viidi sisse istungite protokollimine.⁸⁹

Uute kohustuste ja vabadustega kohtutes õppisid talupojad nii kohtupidamise ja protokollimise oskust kui ka kogukonna majandamist, mis aitasid kaasa nende hariduse ja iseolemise kujunemisele.⁹⁰ Vallakohtute eesmärgiks sai talupoegade omavaheliste tsiviilasjade ja kergemate üleastumiste lahendamine vastavalt ettekirjutatud reeglitele, mille olid koostanud baltisakslased ja mis olid riigi poolt välja antud.⁹¹ Kohut pidasid vallaliikmete hulgast valitud ametnikud: peakohtumees (peremehe staatuses) ja kohtumehed ning vajadusel viimaseid asendavad varukohtumehed. Nende arv sõltus valla suurusest.⁹² Kohtusse pöörduiti töö- ja laenulepingute seaduslikuks sõlmimiseks, palgatööga seotud probleemide lahendamiseks, perekonnaasjade käsitlemiseks, samuti kergemate üleastumiste karistamiseks ning kohtult kaitse saamiseks.⁹³ Kohtu jurisdiktsiooni alla käis ka süüdimõistetute karistamine.⁹⁴

Kuni 1889. aastani said talupojad vallakohtu otsuseid apelleerida kihelkonnakohtutesse, seejärel vastloodud ülemtalurahvakohtutesse.⁹⁵ 1890. aasta kohtureformi tagajärjel toimus vallakogukonna liikmete alammäära ehk 200 liikme täitmise põhjusel valdade liitmine.⁹⁶ Sellest hoolimata säilitasid vallakohtud oma rolli talupoegade omavaheliste probleemide lahendajatena.⁹⁷ Kohtuprotokollid asendusid toimikute süsteemiga, mis oli efektiivsem.⁹⁸ Vallakohtute kui talurahva omavalitsuse keskse institutsiooni perioodiks võib lugeda ajavahemikku 1866-1918,

⁸⁸ Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 20.

⁸⁹ Anepaio, “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” 361; Leppik, “Kohtuvõim,” 55.

⁹⁰ Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 22.

⁹¹ Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 35; Kaaristo, “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” 35.

⁹² “Vallakohus ja selle protokollid,” *Vallakohtud.*; Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 35.

⁹³ Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 35.

⁹⁴ “Vallakohus ja selle protokollid,” *Vallakohtud.*

⁹⁵ Maarja Kaaristo, “Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi II poolel vallakohtute protokollide näitel,” *Mäetagused*, nr 31 (2006): 54.

⁹⁶ Roosenberg; Must, “Vallakogukond,” 142.

⁹⁷ Leppik, “Kohtuvõim,” 55.

⁹⁸ Kaaristo, “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” 33.

mille lõpetas 1917. aasta Veebruarirevolutsioon ja 1918. aastal Eesti Vabariigi süünd, mille tulemusel kadusid seisuslikud kohtud.⁹⁹

2.2 Kohtuprotokollid ajalooallikana

Kohtutes toimunud märkis üles vallavolikogu poolt valitud ja kihelkonnakohtuniku heakskiidul ametisse kinnitatud vallakirjutaja, kes oli Eestimaa kubermangus sageli koolmeister.¹⁰⁰ Nende töö tulemusel tekkis oluline ajalooallikate rühm – vallakohtuprotokollid.¹⁰¹ Hoolimata kaebuste kirjelduste täpsuse varieeruvusest vastavalt kirjutajale ja tema võimekusele, on üles tähendatud detaile kõikidel kohtusse jõudnud teemadel ja seda talupoegkonna poolt kasutatavas terminoloogias.¹⁰²

Rahvusrhiivis säilitatavate umbes 450 kohtuprotokollilepinguraamatu hulgas on Eestimaa kubermangust pärit materjale, millest varaseimad pärinevad enamasti alates 1866-1867. aastast.¹⁰³ Protokoll pidi sisaldama infot istungi tüübi (korraline või erakorraline) ning kohtumeeste ja kirjutaja kohta, kelle puudumine või asendamine oli samuti vajalik üles märkida. Kohtusse pöördujate kohta pandi kirja nimed, sotsiaalne seisund, süüdistus, vastuargumendid, ütlused ja kohtuotsus koos selle elluviimise tähtajaga. Sissekandmine toimus protsesside toimumisjärjestuses kategoriseerimata, millisesse teemavaldkonda need kuulusid.¹⁰⁴ Protsess viidi läbi suuliselt ja eesti keeles, kuid kirjutaja võis protokollida eesti, saksa või vene keeles.¹⁰⁵

⁹⁹ Tarkiainen, *Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon*, 9.

¹⁰⁰ Kersti Lust, Tõnis Tärna, “Valdade iseseisvumise raske algus: vallakirjutajad 1866-1891,” *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 24, nr 3 (2021): 12, 29.

¹⁰¹ Kaaristo, “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” 31.

¹⁰² Must, “Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana,” 94; Jüri Linnus, “19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana,” *Emakeele Seltsi aastaraamat*, nr 16 (1970): 237.

¹⁰³ “Vallakohus ja selle protokollid,” *Vallakohtud*; Linnus, “19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana,” 232.

¹⁰⁴ Must, “Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana,” 94-95.

¹⁰⁵ “Vallakohus ja selle protokollid,” *Vallakohtud*.; Must, “Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana,” 94.

2.3 Hiiumaa vallakohtud

19. sajandil kuulus Hiiumaa Eestimaa kubermangu haldusalasse, mistõttu loodi seal 1866. aastal kehtima hakanud vallaseadusega kohtud Käina kihelkonnas Käina, Pukaste, Vaemla ja Aadma valdades, Emmaste kihelkonnas Emmaste vallas, Reigi kihelkonnas Kõrgessaare vallas, Pühalepa kihelkonnas Suuremõisa, Kassari ja Kärkla valdades.¹⁰⁶ Nende kogukonnakohtute kaebusi sai edasi kaevata Hiiumaa kihelkonnakohtule või kõrgemal seisvale Saare-Lääne haagikohtule.¹⁰⁷ 1889. aasta reformiga ühendati väikesi valdu, mille tulemusel koondati 1893. aastal Käina vallakohtu alla Putkaste, Aadma, Vaemla, Käina ja senimaani Pühalepa kihelkonna haldusesse kuulunud Kassari kohus.¹⁰⁸ 1898. aasta reform ülejäänud kihelkondade kohtuid ei liitnud.¹⁰⁹

Kohtuprotokollid kirjutati hiidlaste igapäevases nn hiiu keeles, mis on kõigis Hiiumaa kihelkondades kõneldavate murrakute rühm, mis kuulub saarte murdesse.¹¹⁰ Seda iseloomustab laulev kõne, kaashäälikute mitte-peenendamine ning kohalik *ä* ja *a* vahepealse kõlaga täishäälik *ε*, mida kasutati *ää*, *eä* ja *äe* asemel.¹¹¹ Hiiumaa-siseselt on murrakud jaotunud vastavalt kihelkondadele ja nende kõnesarnasustele lääne (Emmaste, Reigi) ja ida (Käina, Pühalepa) rühmadesse.¹¹² Käina murre on “siirdemurre”, mistõttu on sellele iseloomulikud mõlema rühma tunnused.¹¹³ Mõnel pool, eriti Pühalepas,¹¹⁴ aga protokollide põhjal ka Käinas, lisavad hiidlased sõna algusesse *h*, *hjuksed*.¹¹⁵ Samuti puudub *õ*-täht,¹¹⁶ mille asemel kasutatakse sageli *ö*-d, protokollides *rõhhud*.¹¹⁷ Käina toimikutest ilmneb ka *j*-i asendumine *e*-ga sellistes sõnades nagu

¹⁰⁶ Eesti ala valdade register 1866-1917. <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/request/vald> (13.05.2025)

¹⁰⁷ Helve Russak, “Vene keisririigi aeg 1710-1917,” *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*, toim Helgi Põllo (Kärkla: Hiiumaa Teabekapital, 2015), 315.

¹⁰⁸ Eesti ala valdade register 1866-1917; Kikas, *Emmaste ja Käina vallakohtu arhivaalid ajalooallikatena (1866-1891)*. *Lõputöö*, 24.

¹⁰⁹ Eesti ala valdade register 1866-1917.

¹¹⁰ Järvi Kokla (koost), *Hiiu keele raamand* (Kärkla: Hiiu Öko, 2016), 7.

¹¹¹ Kokla, *Hiiu keele raamand*, 7, 12.

¹¹² Varje Lonn; Ellen Niit, *Saarte murde tekstid* (Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2002), 59.

¹¹³ Paul Ariste, *Hiiu murrete häälikud. With a summary: the sounds of the Hiiumaa dialects* (Tartu: K. Mattieseni trükikoda, 1939), 260.

¹¹⁴ Kokla, *Hiiu keele raamand*, 28.

¹¹⁵ Nt RA, EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872)

¹¹⁶ Hiiu sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/hiiu/hiiu.html> (13.05.2025)

¹¹⁷ Nt RA, EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872)

maja *maea*,¹¹⁸ aja *aea*.¹¹⁹ Tegusõnade puhul on kirjetes lühendatud kirjakeelsed nud-lõpud:¹²⁰ *korriland*,¹²¹ *wastand*,¹²² *harrind*.¹²³

Istungite protokollimise perioodist (1866-1890) pärinevad Käina kihelkonna kohtuprotokollid neljast kohalikust vallast: Aadmast, Käinast, Putkastest ja Vaemlast. Aadma ja Käina valdadest on säilinud neli, Putkastest kuus ja Vaemlast viis kohtuprotokollilepinguraamatut. Need materjalid on digiteeritud ja saadaval Rahvusarhiivi veebikeskkonnas Vallakohtud. Ligikaudu pooled kohtutoimikutest on vallakohtute keskkonda kasutamiseks sisestatud, ülejäänud on kättesaadavad käsikirjaliste skanningutena. Bakalaureusetöö uurimisprotsessi jaoks transkribeeris autor kõik seni käsikirjalised rõivatemaatilised kirjed (aastatest 1866-1875) – need plaanitakse tulevikus Vallakohtute leheküljel avalikustada.

¹¹⁸ Nt RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874); EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

¹¹⁹ Nt RA, EAA.2595.1.3, 1 109-110 (Käina, 13.01.1873); EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871)

¹²⁰ Ellen Niit, Tiit Hennoste, “III Eesti murrete erijooned,” *Eesti murded ja kohanimed*, toim Tiit Hennoste (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009), 132.

¹²¹ Nt RA, EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

¹²² Nt RA, EAA.2782.1.2, 1 110 (Putkaste, 26.01.1874)

¹²³ Nt RA, EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

3. Rõivaesemete kajastumine kohtuprotokollides

Uurimus analüüsib Käina kihelkonna Aadma, Käina, Putkaste ja Vaemla vallakohtute materjale ajavahemikust 1866-1875. Nendeks on Aadma kohtuistungite protokolliraamatud aastatel 1868-1873¹²⁴ ja 1874-1883,¹²⁵ Käina kohtuistungite protokolliraamat aastatel 1866-1877,¹²⁶ Putkaste kohtuistungite protokolliraamatud aastatel 1866-1871¹²⁷ ja 1871-1876,¹²⁸ Vaemla kohtuistungite protokolliraamat aastatel 1866-1875¹²⁹ ja lepingute raamat aastatel 1874-1889.¹³⁰

Kokku esineb rõivaid 77 sissekandes. Kõige rohkem rõivastega seotud sissekandeid on Pukaste vallast – 23 ja 19 sissekannet kohtuistungite protokollide kohta. Sellele järgneb Käina vallakohus, mille protokoll sisaldab 17 kirjet. Üheksa sissekannet on Aadma ja Vaemla kohtutest – Aadma protokollides vastavalt kuus ja kolm juhtumit; Vaemla protokolliraamatus seitse ja lepinguraamatus¹³¹ kaks kirjet.

Läbivaadatud 800 protokollileheküljelt leiti 77 rõivatemaatilist sissekannet ehk iga kümne lehekülje kohta esines üks ning ühest aastast pärines keskmiselt 8,5 kirjet. 1866. aasta vallaseaduse järel tekkinud vallakohtute arvu pole täpselt teada, kuid nende arv ulatus üle tuhande. Sajandi lõpuks oli neid 365.¹³² Sellele tuginedes, võivad need sisaldada u 70 000-200 000 rõivatemaatilist sissekannet, mis on märkimisväärne arv põhjalikuks uurimistööks. Siinkohal ei ole arvestatud rahvarõivaste käibelt kadumisega 19. sajandi lõpus, mistõttu on raskem hilisemate protokollide põhjal teha rahvariidel ja linnamoel selget vahet. Sel juhul poleks tegemist rahvarõivaste uurimustega.

1860. aastate sissekanded moodustavad rõivaste teemalistest kohtuskäimistest natuke üle kuuendiku – 1866. on üks, 1867. neli, 1868. kolm ja 1869. aastast kuus sissekannet. Töö autori hinnangul võib olla see tingitud asjaolust, et 1866. aastal taasloodud vallakohtutesse sõandati

¹²⁴ RA, EAA.2783.1.1 – Aadma valla kohtuistungite protokollid (1868-1873)

¹²⁵ RA, EAA.2783.1.2 – Aadma valla kohtuistungite protokollid (1874-1883)

¹²⁶ RA, EAA.2595.1.3 – Käina valla kohtuistungite protokollid (11.11.1866-03.12.1877)

¹²⁷ RA, EAA.2782.1.1 – Putkaste valla kohtuistungite protokollid (1866-1871)

¹²⁸ RA, EAA.2782.1.2 – Putkaste valla kohtuistungite protokollid (1871-1876)

¹²⁹ RA, EAA.2784.1.1 – Vaemla valla kohtuistungite protokollid (1866-1875)

¹³⁰ RA, EAA.2784.1.5 – Vaemla valla lepingute raamat (1874-1889)

¹³¹ Tegemist on lepingute või *kauba kinnitamis*se ramatuga, mis on tunduvalt väiksemamahulisem kui kohtuprotokollid ning kuhu pandi kirja suuliselt sõlmitavad kokkulepped. (RA, EAA.2784.1.5; “Vallakohus ja selle protokollid,” Vallakohtud.)

¹³² “Vallakohus ja selle protokollid,” Vallakohtud.

esimestel tegutsemisaastatel vähem pöörduda ning kohtumõistmist õpiti alles tundma. 1870. aastal oli juhtumeid kõige rohkem ehk 15. 1871. aastast pärineb üheksa, 1872. üksteist, 1873. seitse, 1784. üksteist ja 1875. aastast kümme kirjet.

Enim käidi kohtus talvel – seitsmel korral detsembris ja veebruaris ning kaheteistkümnel korral jaanuaris. Need moodustavad kolmandiku kõikidest kohtusse pöördumistest. Ülejäänud aastaegadel jaotuvad protokollide sissekanded enam-vähem võrdselt – kevadel 19, sügisel 17 ja suvel 15. Kõige tegusamad kuud olid jaanuar ja aprill kaheteistkümnega, samas kui juunis on üks ja maikuust kirjed puuduvad. Kohtuskäimiste sagedusest ilmneb, et kiirematel talutööde perioodidel pöörduti kohtu poole vähem kui talvel, mil suuremad talutööd olid lõppenud.

Kohtutoimikute 77 rōivateemalist sissekannet on töö autor jaotanud 11 kategooriasse. Kõige rohkem on sissekandeid taluteenijatele 1) palga maksmise valdkonnas, mida on 24.¹³³ Suuruselt järgmise kategooria moodustavad 2) vargused, mida esineb 16 kirjes,¹³⁴ millest üks paigutub ka 3) kakluse või tüli kontekstis mainitud või lõhutud rōivaesemete hulka.¹³⁵ Neid on kokku 10.¹³⁶ Neli kirjet ühtivad varguste ja 4) rōivalōikamiste valdkondades,¹³⁷ millest viimases on kokku viis

¹³³ RA, EAA.2782.1.2, 1 47-48 (Putkaste, 06.04.1872), EAA.2782.1.2, 1 50 (Putkaste, 06.04.1872), EAA.2784.1.1, 1 59-60 (Vaemla, 11.07.1870), EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873), EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874), EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868), EAA.2782.1.1, 1 81 (Putkaste, 14.03.1870), EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870), EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874), EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869), EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874), EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867), EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870), EAA.2595.1.3, 1 120-121 (Käina, 12.12.1873), EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874), EAA.2595.1.3, 1 149 (Käina, 17.04.1875), EAA.2595.1.3, 1 149-150 (Käina, 23.04.1875), EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875), EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875), EAA.2783.1.1, 1 125-126 (Aadma, 21.11.1873), EAA.2595.1.3, 1 53 (Käina, 21.08.1869), EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871)

¹³⁴ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866), EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874), EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871), EAA.2782.1.2, 1 110 (Putkaste, 26.01.1874), EAA.2784.1.1, 1 61-62 (Vaemla, 17.10.1870), EAA.2782.1.2, 1 160-161 (Putkaste, 17.04.1875), EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875), EAA.2782.1.1, 1 49-50 (Putkaste, 23.06.1869), EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872), EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870), EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870), EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870), EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870), EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871), EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871)

¹³⁵ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874)

¹³⁶ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874), EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871), EAA.2782.1.2, 1 16-17 (Putkaste, 13.08.1871), EAA.2782.1.1, 1 61-62 (Putkaste, 01.11.1869), EAA.2782.1.1, 1 77-78 (Putkaste, 07.02.1870), EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867), EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870), EAA.2595.1.3, 1 136-137 (Käina, 07.09.1874), EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875), EAA.2595.1.3, 1 150 (Käina, 23.04.1875)

¹³⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

sissekannet.¹³⁸ 5) Seitsmel korral on talurahvas omavahel kaubelnud¹³⁹ ning 6) kahel korral poest rõivaid soetanud.¹⁴⁰ 7) Pärandamise-pärimise teemadel on kirjutatud neljas sissekandes¹⁴¹ nagu ka 8) täiskasvanud inimese ja lapse vahelise füüsilise konflikti asjus.¹⁴² Viis kirjet sisaldavad rõivastekohast infot protokollis põhiteema väliselt justkui 9) taustainfona.¹⁴³ Kahel juhul on tegemist olukorraga, kus 10) riideid hoitakse omaniku jaoks.¹⁴⁴ ja kaks protokollis on kategoriseeritud pealkirjaga 11) “Muu”, kuna need juhtumid olid ainuesinevad: ühes sissekandes kaotatakse rõivaese,¹⁴⁵ teises käsitletakse vesti valmistamist¹⁴⁶ ja kolmandas peidetakse riiete sisse raha.¹⁴⁷

3.1 Jalatsid: saapad, kingad, nahk

Jalatsid on kõige sagedamini esinev rõivasterühm kohtuprotokollides – saapaid on mainitud viieteistkümnes¹⁴⁸ ja kingi kaheksas¹⁴⁹ sissekandes.

¹³⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

¹³⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.1, 1 106 (Putkaste, 02.01.1871); EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867); EAA.2595.1.3, 1 126-127 (Käina, 09.02.1874); EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868); EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868); EAA.2595.1.3, 1 54-55 (Käina, 03.12.1869)

¹⁴⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

¹⁴¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.2, 1 94-97 (Putkaste, 17.09.1873); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

¹⁴² RA, EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872); EAA.2595.1.3, 1 107-108 (Käina, 05.01.1873); EAA.2595.1.3, 1 109-110 (Käina, 13.01.1873); EAA.2595.1.3, 1 92-93 (Käina, 15.07.1872)

¹⁴³ RA, EAA.2782.1.2, 1 39-40 (Putkaste, 15.01.1872); EAA.2782.1.2, 1 170-171 (Putkaste, 14.10.1875); EAA.2595.1.3, 1 68-69 (Käina, 14.11.1870); EAA.2595.1.3, 1 122-123 (Käina, 19.01.1874); EAA.2783.1.1, 1 76-78 (Aadma, 08.01.1872)

¹⁴⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 38 (Putkaste, 12.01.1872); EAA.2782.1.2, 1 105-107 (Putkaste, 04.01.1873)

¹⁴⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 29-30 (Putkaste, 27.11.1871)

¹⁴⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 134-135 (Putkaste, 30.08.1874)

¹⁴⁷ EAA.2782.1.1, 1 51-52 (Putkaste, 10.07.1869)

¹⁴⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 105-107 (Putkaste, 04.01.1873); EAA.2782.1.2, 1 94-97 (Putkaste, 17.09.1873); EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867); EAA.2782.1.2, 1 39-40 (Putkaste, 15.01.1872); EAA.2782.1.1, 1 81 (Putkaste, 14.03.1870); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874); EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

¹⁴⁹ RA, EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 49-50 (Putkaste, 23.06.1869); EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

Meeste jalavarjuks olid nahast saapad (säarsaapad, säarikud) (foto 1, 2; joonis 2), naistel poolsaapad.¹⁵⁰ Viis protokollki kinnitavad, et saapad olid oluline osa palgatud tööjõule tasumises¹⁵¹ – on teada, et üks sulane on saanud nelja aasta jooksul viis paari saapaid,¹⁵² teine sulane olevat saanud kahe aasta teenistuse eest kaks paari,¹⁵³ mõne sulase aastapalgaks oli lepingu alusel kaks paari saapaid.¹⁵⁴ Neid on veel mainitud seoses lahkunute vara,¹⁵⁵ varguste¹⁵⁶ ja muuga. Protokollidest ei selgu saabaste kindel rahaline väärtus, kuid on mainitud, et poes tasus mees *sapa nahhade* ja mütsi eest kahe rublase rahatähega,¹⁵⁷ *hobbose nahhast ühhed sapa säred* hinnati väärtusega 30 kopikat,¹⁵⁸ *sapatallade* hinnaks oli 20 kopikat.¹⁵⁹ Toimikute järgi võis ühel mehel olla korraga kaks paari,¹⁶⁰ aga ka neli paari saapaid.¹⁶¹ Protokollides esinevad saabaste kirjeldused on üksikud: *sapa säred*¹⁶² ja nn *merri sapa*¹⁶³ olid tehtud hobuse nahast, ühed nahad pärinesid Kerde (arvatavasti on tegemist Kärdlaga, mille kunagiste nimekujude hulgas on olnud *Kerdell* ja *Kärde*¹⁶⁴) vabriku poest,¹⁶⁵ kirja on pandud ka *paar pool kiskdad sapa*,¹⁶⁶ *wilt sapa*, *paar keige wähhemad sapa*¹⁶⁷ ja *paar pool prugitud sapa*.¹⁶⁸ Kõik saabastest kõnelevad sissekanded on meestevahelised, mistõttu võib eeldada, et käsitletakse meeste saapaid. Kasutatud on sõnavara *saapad*¹⁶⁹ ja *sapa* (ainsuses *sapa*).¹⁷⁰

¹⁵⁰ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 172,174; Põllo, Helgi; Sihvre, Lembe Maria. “Käina mees,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/kaina/kaina-mees> (13.05.2025)

¹⁵¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, 1 81 (Putkaste, 14.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874).

¹⁵² RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

¹⁵³ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873)

¹⁵⁴ RA, EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874)

¹⁵⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 94-97 (Putkaste, 17.09.1873); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

¹⁵⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

¹⁵⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872)

¹⁵⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

¹⁵⁹ RA, EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868)

¹⁶⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

¹⁶¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

¹⁶² RA, EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

¹⁶³ RA, EAA.2782.1.2, 1 94-97 (Putkaste, 17.09.1873)

¹⁶⁴ Marja Kallasmaa, *Hiiumaa kohanimed* (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010), 109.

¹⁶⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872)

¹⁶⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873)

¹⁶⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

¹⁶⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

¹⁶⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 39-40 (Putkaste, 15.01.1872); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874)

¹⁷⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.2, 1 94-97 (Putkaste, 17.09.1873); EAA.2782.1.2, 1 105-107 (Putkaste, 04.01.1873); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 81 (Putkaste, 14.03.1870);

Teised kohtumaterjalides esinevad jalatsid on kingad. Tuginedes teadmistele 19. sajandi rõivaste kohta, olid hiidlastel need õmmeldud nahast tallaga ja nahakihtidest või puidust kotsaga ehk “hiuranti”.¹⁷¹ (Foto 1, 6; joonis 1, 15, 19.) Valmistamisviisi protokollides aga ei mainita. Kingi on käsitletud seitsmes sissekandes,¹⁷² millest kolmel korral on olnud tegemist meeste¹⁷³ ja neljal

Joonis 2. 19. sajandi lõpu Käina meeste nahast saapad mitmest nahakihist kotsaga.

korral naiste kingadega.¹⁷⁴ Viiel korral on kingad kohtuprotokollides üles kirjutatud seoses palga maksimisega sulasele või ümmardajale¹⁷⁵ – ühel juhul on teada, et naissoost tööline on iga aastaga (6) teeninud ühed kingad.¹⁷⁶ Ühel korral on kingad ära varastatud¹⁷⁷ ja ühel korral nendega kaupa tehtud.¹⁷⁸ Nende olemust on ühes sissekandes kirjeldatud väljendiga *pool prugitud*.¹⁷⁹ Kingi

EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874); EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867); EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868)

¹⁷¹ Põllo, “Rahvariided,” 933; Jaanika Kuusk, info edastatud *Google Docsi* kaudu, 22.04.2025.

¹⁷² RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁷³ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867)

¹⁷⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁷⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁷⁶ RA, EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁷⁷ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866)

¹⁷⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872)

¹⁷⁹ RA, EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869)

valmistati nahast, mis ilmneb ka toimikutest, kus ühel juhul olid need seanahksed¹⁸⁰ ning kahel korral käsitleti kingade nahka.¹⁸¹ Kasutatud on sõnavara *kingad*,¹⁸² *kinkud*.¹⁸³

Nahka on mainitud seoses saabaste ja kingadega, mida on juba eelnevates lõikudes käsitletud, kuid sellest on kirjutatud kolmes sissekandes iseseiseva kauplemisesemena,¹⁸⁴ kahes varastamisesemena¹⁸⁵ ja kahes palgaesemena.¹⁸⁶ Kuna nahka võidi aga kasutada jalatsite, kasukate, vööde jm rõivastuse või selle juurde kuuluvate esemete valmistamiseks, siis on oluline ära mainida naha esinemise juhtumid protokollides. Kaheksal korral on tulnud see kohtus teemaks.¹⁸⁷ Kord oli tegemist hobuse,¹⁸⁸ kord lehma¹⁸⁹ ja kord härja nahaga, millest pool maksis kolm rubla.¹⁹⁰

3.2 Ülerõivad: mantel, kuub, jakk, jākud, kampsun, krae

Omaaegseteks ülerõivasteks olid mantlid, kuued, jākud ja kampsunid. Kuubesid kandsid nii mehed kui ka naised, kuid olenevalt kandja soost võis “kuub” tähendada erinevat riietuseset.

Naiste “kuueks” võidi kutsuda nii põlvini ulatuvat kehasse töödeldud käisteta vesti ehk kehakuube (foto 1; joonis 3), Käinas populaarset 17. sajandi algupäraga laia laikuube (suurkuube), 19. sajandi II poolel levima hakanud händadega ja taljesse õmmeldud üle põlve ulatuvat pikk-kuube (joonis 4, 6), aga ka villast seelikut, mida võidi nimetada musta materjali puhul mustkuueks või

¹⁸⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872)

¹⁸¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867)

¹⁸² RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2784.1.1, 1 32 (Vaemla, 15.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 13 (Putkaste, 18.03.1867); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁸³ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866)

¹⁸⁴ RA, EAA.2595.1.3, 1 126-127 (Käina, 09.02.1874); EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868); EAA.2595.1.3, 1 54-55 (Käina, 03.12.1869)

¹⁸⁵ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872)

¹⁸⁶ RA, EAA.2595.1.3, 1 120-121 (Käina, 12.12.1873); EAA.2595.1.3, 1 53 (Käina, 21.08.1869)

¹⁸⁷ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872); EAA.2595.1.3, 1 120-121 (Käina, 12.12.1873); EAA.2595.1.3, 1 126-127 (Käina, 09.02.1874); EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868); EAA.2595.1.3, 1 54-55 (Käina, 03.12.1869); EAA.2595.1.3, 1 53 (Käina, 21.08.1869)

¹⁸⁸ RA, EAA.2595.1.3, 1 54-55 (Käina, 03.12.1869)

¹⁸⁹ RA, EAA.2595.1.3, 1 120-121 (Käina, 12.12.1873)

¹⁹⁰ RA, EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868)

tribulisena küttkuueks.¹⁹¹ Kuna kohtutoimikutest enamasti ei ilmne, kas on kirjeldatud seelikut või ülerõivast, siis ei ole võimalik naiste “kuubede” puhul täpseid järeldusi teha. Naistega seoses on kuubesid mainitud viies sissekandes¹⁹² kasutades sõnavara *kuub*,¹⁹³ *kub*,¹⁹⁴ *laikub*.¹⁹⁵ Kuued¹⁹⁶ või kuueriie¹⁹⁷ on olnud osa tüdruku, teenija või ümmardaja palgast, kuna neljal korral on sellel teemal kohtus kuubesid mainitud. Ühel korral ilmneb see perenaise vara loetlemisel, mille alusel on tal *kaks musta kuba*, *üks laikub* ja lisaks veel *wiis küüta*.¹⁹⁸ *Musta kuba* all võib olla mõeldud nii musta värvi kuube ehk ülerõivast kui ka mustkuube ehk seelikut. Kahel korral on mainitud

Joonis 3. Naiste villased kehakuued 19. sajandi II poole Käinast.

¹⁹¹ Põllo, Helgi; Sihvre, Lembe Maria. “Käina naine,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvarõivad.ee/regioonid/saared/kaina/kaina-naine> (13.05.2025); Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362-363; Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärasust,” 196; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 171.

¹⁹² RA, EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁹³ RA, EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁹⁴ RA, EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874)

¹⁹⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

¹⁹⁶ RA, EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874); EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

¹⁹⁷ RA, EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874)

¹⁹⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

Joonis 4. Lõuna-Hiiu naine kandmas pikk-kuube, mustkuube, pealina ja palmikuid Johann Köleri maalil “Hiiu naine” (1863). (Johann Köler, “Hiiu naine. EKM j 153:238 M 146,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/249800> (13.05.2025))

Joonis 5. Hiidlane Villem Tamm kuuega Johann Köleri maalil “Hiiu saare talupoeg kirvega/Villem Tamme portree” (1863). (Harda Roosna, “Välja ilmus haruldane maal Ilusast Villemist, Kassari Kristusest, “Hiiu Leht, nr 11 (07.02.2014): 5.)

kuue materjali – villast riidet¹⁹⁹ – ning samuti seisundit – nattuke prugitud, wanna²⁰⁰ /pol prugitod²⁰¹ kuub.

Kohtutoimikud viitavad, et kuued olid esemed, mida tasus parandada, mida vajati palgana saades ning mida võidi omada rohkem kui üks.

Meeste “kuubi” mainitakse üheksas sissekandes²⁰² seoses nende varastamise,²⁰³ kaklustes rebimise²⁰⁴ või palga maksmisega.²⁰⁵ Teaduskirjandusele tuginedes sarnanesid need naiste omadega ja kandsid nimetust pikk-kuub, aga ka suurjäku ning siiludega või tiladega kuub.²⁰⁶ (Joonis 5, 6.) Erinevalt naiste moest olid laikuued meeste rõivastusest 19. sajandi II pooleks kadunud.²⁰⁷ Protokollidest selgub, et kuubesid võidi teha vanast riidest²⁰⁸ või neid tehti ümber

¹⁹⁹ RA, EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

²⁰⁰ RA, EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874)

²⁰¹ RA, EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

²⁰² RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2595.1.3, 1 149-150 (Käina, 23.04.1875); EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875); EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

²⁰³ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871), (EAA.2595.1.3, 1 149-150 (Käina, 23.04.1875)), EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875)

²⁰⁴ RA, EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875)

²⁰⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁰⁶ Voolmaa, “Hiiu rahvarõivad,” 173; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

²⁰⁷ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

²⁰⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873)

lisades sinna uut riidet.²⁰⁹ Ühel juhul oli kuue valmistamiseks olemas 12 küünart riidet,²¹⁰ kuid pole teada, mitu kuube sellest pidi valmima. Nagu kolm sissekannet²¹¹ kinnitavad oli tegemist villasest

ERM 4887, meeste pikk-kuub
(1812)

ERM A 291:212, meeste pikk-kuub
(enne 1894)

ERM 4858, naiste pikk-kuub
(1861)

Joonis 6. Käina kihelkonna villased pikk-kuued ehk suur-jäkud 19. sajandist.

materjalist esemetega.²¹² Kanga värvi pole mainitud, kuid rahvarõivakäsitluste andmetel olid kuued tumedates toonides nt lambapruuni värvi.²¹³

Lisaks kuuele ilmneb kohtutoimikutest teine ülerõivas – mantel (*mantel*²¹⁴, *mantle*²¹⁵). (Joonis 7.) Neid on käsitletud kahes sissekandes kolmel erineval teemal – pereisa vara hulgas leidus mantel, võõraspoeg sai võõrasisalt mantli kehakatteks²¹⁶ ning mehel oli see talvel ree pealt maha kukkunud ja ära kadunud.²¹⁷ Kirje alusel võidi ära kadunud mantel üle värvida ning teisteks riieteks ümber

²⁰⁹ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²¹⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²¹¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.2, 1 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.2, 1 111-112 (Putkaste, 02.07.1871)

²¹² Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

²¹³ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

²¹⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²¹⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 29-30 (Putkaste, 27.11.1871)

²¹⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²¹⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 29-30 (Putkaste, 27.11.1871)

teha.²¹⁸ Teaduskirjandusele tuginedes oli tegemist ajaliselt hilisema ja kuubedest välja arenenud ülerõivaga.²¹⁹ Töö autorile teadaolevalt pole tehtud rahvarõivauurimusi, mis annaksid Käina kohta informatsiooni, kuidas ja millal sai “kuuest mantel”, mis oli mantli ja kuue erinevus ning kuidas toimus üleminek ühelt nimetuselt teisele. Sellest lähtuvalt võisid Käina kohtus käijad “mantlitena” käsitleda nii kuubi kui ka mantleid. Samas saab väita, et uuritava perioodil eristas talurahvas neid, sest 1875. aastal on Putkaste kohtuprotokollis sissekandes esile toodud mõlemad.²²⁰

HKM_561/A Tr 5:1
(1890-1900)

HKM_562/A Tr 5:2
(1890-1900)

Joonis 7. Käina naiste kodukootud materjalist mantlid 19. sajandi lõpust.

Lisaks eelnevatele ülerõivastele on esindatud ka kasukad (*kasokas*²²¹, *kassukas*²²²), mida on mainitud kolmel korral.²²³ Nende olemus ilmneb teaduskirjandusest, mille alusel sarnanesid kasukad oma lõikelt kuubedega, kuid olid valmistatud lambanahkadest.²²⁴ Protokollidest selgub, et lahkunud pereisal oli kaks kasukat ja kümme küünart kasuka riiet.²²⁵ Sekundaarkirjandusele tuginedes võib järeldada, et tegemist oli jõuka inimesega, kuna nendel võis olla rohkem kui üks kasukas. Peremehe hea majanduslik olukord selgub ka kasuka riide olemasolust, mida kasutati õmblusi kaunistavate vaheribade tegemiseks, aga ka kasuka katmiseks.²²⁶ Ühe kirje alusel tasus

²¹⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 29-30 (Putkaste, 27.11.1871)

²¹⁹ Põllo; Sihvre, “Käina mees”.

²²⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²²¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874)

²²² RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²²³ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875), RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874), RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²²⁴ Ilmari Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*. (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2017), 184; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 31.

²²⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²²⁶ Põllo, “Rahvariided,” 934.

peremees sulasele ühe kasukaga *mis kül suur assi ei olnud*.²²⁷ Ühel juhul on selle krae kakluses kahjustada saanud.²²⁸ Ka naise vara hulgas on olnud kaks kasukat.²²⁹ Jõukamad naised kandsid kasukaid sooja kaitseks kodutalu piires ning katsid selle külasse minnes laikuuega.²³⁰

ERM 4879 (1811)

Joonis 8. Käina meeste linasest ja villasest riidest vatt 19. sajandi algusest.

Jäkud (jaku, vähejaku, vildne kuub) olid meeste ja naiste ülerõivad, mis oma materjalilt ja lõikelt sarnanesid pikk-kuubedega, kuid olid tunduvalt lühemad.²³¹ Samas võidi nimetada händadega pikk-kuubesid samuti jākudeks, nt meeste suurjākud,²³² mistõttu ei ole võimalik määrata, kumba rõivaeset on kohtuskäijad silmas pidanud. Neid on mainitud ainult ühes sissekandes, mille järgi oli pereisast alles jäänud *kaks jākud* ja tema naisel oli *kolm jākud*.²³³

Jākude ja pikk-kuubede taandudes tulid moodi kampsunid, mis olid lühemad ja õhemad kevadeti ja sügiseti kantavad ülerõivad.²³⁴ Neid mainitakse vaid kahel korral ja napisõnaliselt.²³⁵ Ühest protokollist selgub, et naiselt varastati *üks linnane kamsal*,²³⁶ mis rahvarõivaste käsitlustele tuginedes võis olla puusadel asetsevate voltidega.²³⁷ Teise sissekande alusel on pereisast lastele jäänud üks *kamsol*.²³⁸ Meeste kampsuniks võidi nimetada villasest riidest lühikest vatti

²²⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²²⁸ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874)

²²⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²³⁰ Põllo, "Rahvariided," 934.

²³¹ Põllo; Sihvre, "Käina naine".

²³² Põllo; Sihvre, "Käina mees".

²³³ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²³⁴ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 248; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362.

²³⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

²³⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

²³⁷ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 248.

²³⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

(raudkampsun, kampsol, kampsun, kampsul), mis ulatus üle puusade ning oli kurguni nõõbitav (Joonis 1, 8.), aga ka ühevärvilisi tumedatoonilisi kootud ülepeakäivaid kampsuneid.²³⁹

3.3 Särgid

Meeste ja naiste rõivastuse juurde kuulus särk, mis esineb protokollides kaheksas sissekandes.²⁴⁰

Meeste särgid olid rahvarõivauurijate sõnul valgest linasest riidest sirgelõikelised tuunikad, millel olid pikad varrukad ja mahamurtud või püstkrae.²⁴¹ Kuna 19. sajandi hiiu särke on vähe säilinud, siis tuginetakse muudele allikatele, nt fotodele.²⁴² (Foto 3; joonis 10.) Hiiumaal kutsuti naiste särkideks Kesk-Euroopast pärinevat ja 13.

ERM 5078 (enne 1912)

Joonis 9. Käina naiste plisseeritud linane särk.

Joonis 10. Käina meeste (juba linnamoe mõjutustega) linased särgid 19.-20. sajandi vahetusest.

HKM _ 2614 Tr 3:26 (1900-1920)

HKM _ 1632 Tr 7:14
(1890-1920)

HKM _ 3978 Tr 7:55
(1890-1920)

²³⁹ Põllo; Sihvre, "Käina mees"; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," 173; Põllo, "Rahvariided," 936.

²⁴⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875)

²⁴¹ Põllo; Sihvre, "Käina mees"; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362.

²⁴² Põllo; Sihvre, "Käina mees".

sajandil rootslastega Hiiu maale jõudnud kurrutatud linasest riidest seelikulaadset traksidEGA kehakatet, mida kanti nii pealkantavate kütseelikute all aga ka suvel niisama.²⁴³ Seda nimetati suursärgiks, kurdussärgiks või kurdsärgiks.²⁴⁴ (Joonis 9, 19.)

Kohtuprotokollide ja konteksti põhjal saab eristada, kas tegemist oli meeste või naiste särkidega. Kahel juhul kirjeldati tõenäoliselt naise särki: ümmardaja sai särki palgaks²⁴⁵ ja lesknaine omas viit särki.²⁴⁶ Meeste särkid esinevad seitsmes sissekandes.²⁴⁷ Kolmel korral on mehed kakelnud, mille käigus said särkid kahjustada.²⁴⁸ Kahel juhul mainitakse neid ka palgana²⁴⁹ – neist üks kirjeldab, kuidas nelja-aastase teenistuse ajal sai sulane palgaks viis särki.²⁵⁰ Korraga võis inimene omada mitut särki, mis ilmneb lahkunud pereisa asjade hulgast, kus on loetletud viis särki.²⁵¹ Särki maksumust koos kaelarätikuga hinnati ühe rubla vääriliseks.²⁵² Ühel korral täpsustati, et varastatud särk kuulus meessoost isikule.²⁵³ Kasutatud on sõna *särk*.²⁵⁴

Willaste särkide nimetusega on kohtuprotokollidesse jõudnud ka kampsunid ja seda kahes sissekandes.²⁵⁵ Mainitud on nii naiste²⁵⁶ kui meeste²⁵⁷ *vildseid* särke. Siinkohal tuleb rõhutada, et kui meeste *vildne* särk võis olla sama rõivaese kui silmkoeline kampsun, siis seda ei olnud naiste oma. Naiste villast särki kutsuti missiks (varrukate) ja missjäkuks (varrukatega) – tegemist oli

²⁴³ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 360-361; Voolmaa, “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” 293; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 66.

²⁴⁴ Põllo; Sihvre, “Käina naine”; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 66.

²⁴⁵ RA, EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

²⁴⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁴⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875); EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

²⁴⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875); EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870)

²⁴⁹ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868)

²⁵⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁵¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁵² RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871)

²⁵³ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

²⁵⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875)

²⁵⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁵⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁵⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

riidest kantidega tumesinist värvi kootud ülerõivaga.²⁵⁸ Naise rõivastuses olid veel villasest riidest jākud, mis liigitusid samuti naiste villaste särkide alla.²⁵⁹

3.4 Meeste rõivad: püksid, vest

Naiste rõivastest tihedamini esineb kohtuprotokollides meeste poolt kantavad rõivaid – pükse seitsmel²⁶⁰ ja veste kuuel²⁶¹ korral.

Sajandi keskpaigas muutusid valdavaks kintspüksid (ka põlvpüksid) (Foto 1; joonis 1, 11.), mis asendusid 1870. aastatest alates pikkade pükstega.²⁶² Kuna protokollid pükste lõiget ei maini, siis pole võimalik määratleda, kas uuem mood oli Käina kohtus esindatud. Protokollides on mainitud kahest materjalist pükse – villaseid neljal²⁶³ ja linaseid kahel korral.²⁶⁴ Rahvarõivaste käsitluste

alusel olid talvised püksid valmistud tumedast – lambapruunist või lambamustast villasest riidest.²⁶⁵ Viimast kinnitab ka sissekanne

Joonis 11. Käina meeste valged linased ja tumedad villased püksid 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest.

²⁵⁸ Põllo, "Rahvariided," 933-934, 936.; Jaanika Kuusk, info edastatud *Google Docsi* kaudu, 22.04.2025.

²⁵⁹ Jaanika Kuusk, info edastatud *Google Docsi* kaudu, 22.04.2025.

²⁶⁰ RA, EAA.2595.1.3, 1 107-108 (Käina, 05.01.1873); EAA.2595.1.3, 1 109-110 (Käina, 13.01.1873); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁶¹ RA, EAA.2783.1.1, 1 125-126 (Aadma, 21.11.1873); EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.2, 1 134-135 (Putkaste, 30.08.1874)

²⁶² Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362-363; Põllo; Sihvre, "Käina mees".

²⁶³ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

²⁶⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁶⁵ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362-363; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

villastest musta värvi pükstest.²⁶⁶ On teada, et sulane on nelja aasta jooksul saanud palgaks 11 püksipaari, millest vähemalt kahed on olnud villased ja ühed linased.²⁶⁷ Vastupidiselt tumedatele talvepükstele kanti valgeid linaseid pükse suviti ja need ühtisid oma lõikelt villastega.²⁶⁸ Ühel mehel võis korraga olla neli püksipaari, mis ilmneb lahkunud pereisa pärandusest lastele.²⁶⁹ Protokollidest selgub, et pükse müüdi ka poes.²⁷⁰ Samuti võidi poest soetada nööpe.²⁷¹ On teada, et Käinas kinnitati pükse vöökohalt kolme nööbiga.²⁷² Kasutatud on väljendeid *püksid*²⁷³ ja *paar püksid*.²⁷⁴

Foto 3. Käina mees vestiga 1894. aastal. (Oskar Kallas, Käina, Hiiu vanamees 1894. ERM Fk 172:21, ”MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/623525> (13.05.2025))

ERM 4867 (u 1860)

Joonis 12. Käina meeste vest, mis on valmistatud kalevist ning kaunistatud metallnööpidega.

Veste hakati Hiiu maal kandma alles 19. sajandi esimesel poolel.²⁷⁵ Veste mainitakse protokollides erinevatel puhkudel – kord on tegemist sulase palgaga,²⁷⁶ kord on see kabluse käigus lõhki rebitud,²⁷⁷ kord on need päranduseks jäänud.²⁷⁸ Toimikust selgub, et veste õmmeldi ise, sest ühel juhul palus naine teiselt, et

²⁶⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

²⁶⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁶⁸ Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

²⁶⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁷⁰ RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

²⁷¹ Troska, “Vahetus ja kauplemine,” 184.

²⁷² Põllo; Sihvre, “Käina mees”; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

²⁷³ RA, EAA.2595.1.3, 1 107-108 (Käina, 05.01.1873); EAA.2595.1.3, 1 109-110 (Käina, 13.01.1873); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste, 11.02.1871)

²⁷⁴ EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872); EAA.2782.1.1, 1 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, 1 26 (Putkaste, 26.01.1874); EAA.2782.1.2, 1 13 (Putkaste, 13.08.1871)

²⁷⁵ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

²⁷⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁷⁷ RA, EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875)

²⁷⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

too tema mehele vesti teeks.²⁷⁹ Sissekanne jätab mulje, et selline palve olevat häbiasi.²⁸⁰ Vesti materjal võis olla poest ostetud, mida kinnitab juhtum, kus mees oli varastatud raha eest *Keina* poest selle soetanud.²⁸¹ Rahvarõivaste käsitluste alusel võis Hiiumaal selliseks kangaks olla hinnatud sinine vestiriie, mis kattis esikülge samas kui tagakülj oli tehtud linasest riidest.²⁸² Samas õmmeldi veste ka vatist ülejäänud kangast.²⁸³ Ainuke protokollides nimetatud vestikangas on kalev.²⁸⁴ Kõigis kuues sissekandes, kus veste kajastatakse, kasutatakse sõna *west*.²⁸⁵ (Foto, 3; joonis 12.)

3.5 Meeste peakatted: müts, kübar

Täiskasvanud mees kandis alati peakatet.²⁸⁶ Käina protokollides on mainitud kahte sorti peakatteid – kübaraid kahel²⁸⁷ ja mütse üheteistkümmel korral.²⁸⁸

Kübar oli meeste peakate, mis ilmneb ka mõlemast sissekandest.²⁸⁹ Kübarate kohta kasutatakse sõnu *kübar*,²⁹⁰ *kübar*.²⁹¹ Muud lisainfot protokollid ei sisalda, kuid võib eeldada, et tegemist oli kaapkübara ehk hiipäraselt “lakiga”, mis oli kõrge, ülevalt kitsenev, pruunist vildist pidulik peakate.²⁹²

²⁷⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 134-135 (Putkaste, 30.08.1874)

²⁸⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 134-135 (Putkaste, 30.08.1874)

²⁸¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872)

²⁸² Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

²⁸³ Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 173.

²⁸⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁸⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2782.1.2, 1 134-135 (Putkaste, 30.08.1874); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2783.1.2, 1 28-29 (Aadma, 17.07.1875); EAA.2783.1.1, 1 125-126 (Aadma, 21.11.1873)

²⁸⁶ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 109.

²⁸⁷ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁸⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875); EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874); EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.2, 1 16-17 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.1, 1 77-78 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2595.1.3, 1 150 (Käina, 23.04.1875); AA.2595.1.3, 1 92-93 (Käina, 15.07.1872); EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

²⁸⁹ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁹⁰ RA, EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874)

²⁹¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

²⁹² Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 115; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 174; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Põllo; Sihvre, “Käina mees”.

Mütsid olid samuti meesterahvaste rõivastuse osa, mistõttu kuuluvad kõik mainitud mütsid meestele, ühel korral poisile²⁹³. Neljal korral on müts kohtuprotokollides esindatud seoses sellega, et keegi võtab teiselt isikult mütsi peast ära.²⁹⁴ Vanasõnagi järgi oli mehe au tema peakate, mis võib olla tingitud vajadusest mõisahärra ees müts maha võtta.²⁹⁵ Sellest saab järeldada, et isegi talupoegade eneste seas oli võõralt mütsi äravõtmine eesmärgiga teist häbistada. Mütsi on peetud väärtuslikuks esemeks, sest kolmel korral on neid varastatud²⁹⁶ ja ühe protokolliga järgi olevat varastatud mütsi hoitud lukustatud kirstus.²⁹⁷ Ühel korral on määratud võetud mütsi eest tasu 75 kopikat.²⁹⁸ Teadaolevalt on üks müts ostetud Kerde vabriku poest.²⁹⁹ Müts on olnud osa ka sulase palgast, nt peremees on maksnud sulasele teisel ja neljandal teenistusaastal osana riidepalgast mütsi³⁰⁰ ning samuti on kohus pidanud seda oluliseks osaks “ihukattest”, mida nad sulase palgaks on vajadusel ise määranud.³⁰¹ Ühel korral on mainitud, et tegemist oli *talwe mütsiga*,³⁰² milleks võis olla 19. sajandil Hiiumaal kasutusel olev nahast üll või läkiläki.³⁰³ Suvemütsi nimetusega peakatteid protokollides pole, kuid võib eeldada, et mainitud *mütside* hulgas oli ka soojemal perioodil kantavaid esemeid. Rahvarõivaste käsitluste andmeil kutsuti selliseid värvilisi või valgeid kootud ja puuvillaseid õhukesi tuttmütse ka kääkmütsideks või nunnmütsideks.³⁰⁴ Suvel kanti ka teisi kääkmütsi-nimelisi peakatteid – murumütse, mis olid kokku õmmeldud kolmest punasest ja kahest sinisest riidekillust.³⁰⁵ Ainuke toimikutes mainitud mütsimaterjal on kalev.³⁰⁶ Kasutatud on sõna *müts*.³⁰⁷

²⁹³ RA, EAA.2595.1.3, 1 92-93 (Käina, 15.07.1872)

²⁹⁴ RA, EAA.2595.1.3, 1 92-93 (Käina, 15.07.1872); EAA.2595.1.3, 1 150 (Käina, 23.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 77-78 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875)

²⁹⁵ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 109; Tõnurist, *Rahvarõivakandja abilise*, 28.

²⁹⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.1, 1 77-78 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874)

²⁹⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

²⁹⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875)

²⁹⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872)

³⁰⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

³⁰¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

³⁰² RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

³⁰³ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

³⁰⁴ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Põllo; Sihvre, “Käina mees”.

³⁰⁵ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363.

³⁰⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871)

³⁰⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875); EAA.2784.1.1, 1 142-143 (Vaemla, 17.12.1874); EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.2, 1 16-17 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.1, 1 77-78 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2595.1.3, 1 150 (Käina, 23.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 92-93 (Käina, 15.07.1872); EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.2, 1 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

3.6 Naiste rõivad: seelik, käised,

põll, palmik

Naiste rõivaid käsitletakse protokollides vähem kui meeste rõivaid. Käina kohtumaterjalides on mainitud kahel korral seelikut,³⁰⁸ kolmel korral käiseid³⁰⁹ ja palmikuid³¹⁰ ning ühel korral põlle.³¹¹

Joonis 13. Emmaste kihelkonna villane mustkuub. Kuna Käinast pole mustkuubesid töö autorile teadolevalt säilinud, siis on toodud näide Käina naaberkihelkonnast Emmastest, kus kanti kõige sarnasemaid riideid.

ERM A 291:193 (enne 1894)

Hiiumaal kutsuti villaseid 19. sajandi alguses kantud ühevärvilisi musti kurrutatud (joonis 4, 13, 14, 28) seelikuid nimetustega kuub, mustkuub, ja alates 1830.-40. aastatest levinud pikitriibulisi värvilisi seelikuid (foto, 1, 2, 6; joonis 1, 15) nimetustega küit, küitkuub, küütkuub.³¹² Käina seelikutel oli domineerivaks punane triip, mis sajandi lõpupoole muutus valdavaks seeliku värviks.³¹³ Paastu ajal kanti ka sinisetonilisi leinaseelikuid.³¹⁴ Seelikute mainimine on napolisõnaline, on vaid teada, et ühel juhul sai ümmardaja palgaks säliku³¹⁵ ning teisel korral oli lesknaisel kaks musta kuba ja wiis küüta.³¹⁶

Joonis 14. Lõuna-Hiiu naine kandmas mustkuube Ernst Hermann Schlichtingu maalil "Hiiumaa" (1854). (Ernst Hermann Schlichting, "Hiiumaa. EKMj 190:656 G 2338," MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/1207841> (13.05.2025))

³⁰⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

³⁰⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 110 (Putkaste, 26.01.1874); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

³¹⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870)

³¹¹ RA, EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870)

³¹² Põllo; Sihvre, "Käina naine"; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 361; Manninen, *Eesti rahvariiede ajalugu*, 227; Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," 171.

³¹³ Põllo; Sihvre, "Käina naine"; Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," 171.

³¹⁴ Põllo, "Rahvariided," 926.

³¹⁵ RA, EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

³¹⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

Joonis 15. Käina triibuseelikud 19. sajandist ja 20. sajandi algusest: punased pidulikumid seelikud ja sinised leinaseelikud. Punased seelikud koos kehaosa ehk pihikuga.

Käina umbkäised olid varasemal ajal kurrutatud, sajandi lõpupoole pitsiga kaunistatud pikkade varrukatega pihakatted, mida kanti öödri ehk pihaosa peal.³¹⁷ Neid mainitakse ainult seoses varastamisega,³¹⁸ millest ühel juhul on lisatud, et need olid olnud õues pleekimas.³¹⁹ Üks protokoll täpsustab, et tegemist oli käiste riide ja kraega, mitte valmis käistega.³²⁰ See riie võis olla linane, millest valmistati igapäevaseid käiseid ja mis oli kasutusel enne uhkemate kangaste, nt kalinguri kasutusele tulekut 19. sajandi II poolel.³²¹ Kasutatud on sõnavara *käised*,³²² *käiksed*.³²³ (Foto 2, 4, 6; joonis 1, 14, 16, 19, 28.)

³¹⁷ Põllo; Sihvre, "Käina naine"; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 73.

³¹⁸ RA, EAA.2782.1.1, 196-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 175-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.2, 1110 (Putkaste, 26.01.1874)

³¹⁹ RA, EAA.2782.1.1, 196-97 (Putkaste, 29.08.1870)

³²⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1110 (Putkaste, 26.01.1874)

³²¹ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 361; Voolmaa, "Hiiumaa rahvarõivad," 171.

³²² RA, EAA.2782.1.2, 1110 (Putkaste, 26.01.1874)

³²³ RA, EAA.2782.1.1, 175-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 177-78 (Putkaste, 07.02.1870)

Joonis 16. Käina kaunistusteta, kurrutatud ja pitsiga kaunistatud linased ja puuvillased käised 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest.

Joonis 17. Käina naiste pitsidega kaunistatud puuvillasest kangast põlled 19. ja 20. sajandi algusest.

Põll on kohtuprotokollidesse jõudnud vaid ühel korral, kus üks naine varastas teiselt tema *põlle*.³²⁴ Käina rõivastusele omaselt võis see vastavalt ajastule olla kaunistatud nõörvoltide, volangide, satside või pitsiga.³²⁵ (Foto 1, 2, 4, 6; joonis 1, 14, 19.)

Foto 4. Emmaste-Käina tütarlaps rahvarõivastes (va kingad) 20. sajandi alguses. (“Tütarlaps rahvariides (Emmaste-Käina). HKM Fp 2396:1 F 10401,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/1583015> (13.05.2025))

Palmikuid on mainitud kolmes sissekandes,³²⁶ millest ühes on need varastatud,³²⁷ ühes katki lõigatud³²⁸ ning ühes osana naise rõivaste loetelust.³²⁹ Viimase alusel oli sellel naisterahval korraga kolm palmikut.³³⁰ Ainuke protokollidest leitav kirjeldus informeerib, et need olid punased.³³¹ Seda kinnitavad ka säilinud esemed ning

rahvarõivakäsitlused, mille alusel olid palmikud enamasti punased (joonis 1, 4, 18, 19, 28), leina- ja kiriklikul paastuajal mustad (joonis 19), händadega pähepunutavad tütarlaste ja abielunaiste esemed juuste kinnitamiseks.³³² Kasutatud on sõnavara *palmikud*,³³³ *palmikod*.³³⁴

Joonis 18. 19. sajandi ja 20. sajandi algusest pärinevad Käina naiste villased ja kalevist palmikud.

³²⁴ RA, EAA.2595.1.3, 1 58-60 (Käina, 07.02.1870)

³²⁵ Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 171; Põllo; Sihvre, “Käina naine”; Jaanika Kuusk, info edastatud *Google docs* kaudu, 09.05.2025.

³²⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870)

³²⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

³²⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870)

³²⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

³³⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

³³¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

³³² Põllo, “Rahvariided,” 930.

³³³ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870)

³³⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

3.7 Sokid, sukad, sukapaelad

Sukad-sokid olid igapäevaselt kantavad meeste ja naiste rõivaesemed, kuid võrreldes saabastega mainitakse neid kohtuprotokollides tunduvalt vähem ehk ainult kolmes sissekandes.³³⁵ Sukkadest kirjutatakse üksnes seoses sulase palgaga³³⁶ – ühel juhul sai sulane esimesel aastal ühe paari sukki, kolmandal aastal polnud tal sukki vaja ja ta sai nende asemel kaks vana kuube ning neljandal aastal sai ta nende asemel ühe paari *kabbedid*,³³⁷ millega tähistati enne sõna *sokk* kasutuseletulekut lühikese sääreosaga sukka või sokile juurdeõmmeldud pealise ja tallaga jalavarje.³³⁸ Tasub esile tuua sokke-*kabbedeid* mainivate protokollide dateeringud, kuna need on kirja pandud vaid üheaastase vahega – 1870 “*kabbedid*” ja 1871 “sokid”. Sellest võib järeldada, et Käinas võisid olla need nimetused mingil perioodil kasutusel paralleelselt. Sokid on kohtuprotokollidesse jõudnud ka seoses vargusega, kus mehelt varastatakse teiste rõivaesmetega koos ka kaks paari sokke.³³⁹ Kasutatud on väljendeid *2 pari sokkid*, *1 paar sukki/sukkad*. Kirjetest ei selgu, mislaadi võisid sukad-sokid olla, kuid rahvarõivaste

käsitlustest on teada, et Käina meeste sukad-sokid olid tumedates toonides – mustad, hallid või pruunid – ning ülepõlve ulatuvad, nii et kintspüksid käisid nende peale.³⁴⁰ (Joonis 1.) Seevastu

Joonis 19. Käina naine (vasakul) ja neiu (paremal) kandmas suviseid talurahvariideid E. H. Schlichtingu 1852. aasta maalil. (Ernst Hermann Schlichting, “Veevinnaja. ERM K 2107,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/679430> (13.05.2025))

³³⁵ RA, EAA.2782.1.2, l 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, l 110 (Putkaste 11.02.1871)

³³⁶ RA, EAA.2782.1.2, l 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

³³⁷ RA, EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

³³⁸ Manninen, *Eesti rahvariiede ajalugu*, 367; Põllo, “Rahvariided,” 933.

³³⁹ RA, EAA.2782.1.1, l 110 (Putkaste 11.02.1871)

³⁴⁰ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 363; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70; Voolmaa, “Hiiumaa rahvarõivad,” 174.

Joonis 20. Villased sokid-sukad 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi alguse Käinast.

Käina naiste pidupäeva sukad võisid olla kirilõngast, aga ka ühevärvilised – punased, valged ning leina ajal sinised.³⁴¹ (Foto 4, 6; joonis 1, 14, 19, 20.)

Protokoll mainib naiste sukapaelasid (*kaks tukki sukka paela*), kuid puudub igasugune kirjeldus nende välimusest ja kasutusviisidest.³⁴² Teaduskirjanduse ning säilinud esemete põhjal ilmneb, et kalasabakirjalisi värvilisi sukapaeltu kasutasid nii mehed kui ka naised sukkade üleval hoidmiseks sidudes need põlveõndlasse, kus need kaunistasid sääri.³⁴³

3.8 Sallid, rätikud, kindad

Kaela ja käte katmiseks olid kasutusel nii sallid, rätikud kui ka kindad, mis kuulusid nii naiste kui ka meeste talvise rõivastuse juurde.

ERM A 509:3187/1-2 (1820)

Joonis 21. Käina villane kaelasall 19. sajandi algusest.

Kaelasalle on nimetatud neljas sissekandes ja erineva sõnastusega – *kaela schal*,³⁴⁴ *kaelaschall*, *schall*,³⁴⁵ *kaela sall*,³⁴⁶ ja *kaelasall*.³⁴⁷ Kolmel korral on see varastatud,³⁴⁸ mille tulemusel on ühe

³⁴¹ Põllo; Sihvre, "Käina naine".

³⁴² RA, EAA.2782.1.2, 1 38 (Putkaste, 12.01.1872)

³⁴³ Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70; "Sukapael. AM _ 26747:3 E 2753:1," *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/3083397> (13.05.2025)

³⁴⁴ RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

³⁴⁵ RA, EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

³⁴⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

³⁴⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

³⁴⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

salli väärtuseks hinnatud 60 kopikat.³⁴⁹ Kaelasallideks kutsuti eelkõige heegeldatud või kootud jämedakoelisi salle külma kaitseks (joonis 21),³⁵⁰ mis ilmneb ka protokollist, kus mainitakse, et varastatud sall oli villane.³⁵¹ Need väljendasid omaaegsete uskumuste kohaselt mehe nõrkust.³⁵² Ühel juhul on “kaelasall” ostetud poest,³⁵³ millega on arvatavasti mõeldud kaelarätikut, mitte eelnevalt mainitud isetehtud salli.

Rätikute nimetusega esemeid on käsitletud 16 sissekandes.³⁵⁴ Lähtudes kohtusse pöördujate soost, sissekande detailsusest ja kontekstist on võimalik järeldada, millistes olukordades on kõneldud meeste ja millistes naiste rätikutest.

Seitsmel korral on kirjutatud naiste rätikutest³⁵⁵ – nt *naese rätik*,³⁵⁶ *rättikud*.³⁵⁷ On teada, et ümmardaja palgaks võis olla rätik³⁵⁸ või raha selle soetamiseks, mis ühe juhtumi alusel oli 50 kopikat.³⁵⁹ Ühel korral on kaks rätikut edukalt³⁶⁰ ja teisel korral rätik mitte edukalt varastatud.³⁶¹ Viimasel juhul kirjeldab protokoll, kuidas nimetatud rätik oli mõni aasta tagasi Tallinnast

Foto 5. Käina pruut pearätikuga, mis katab pruudipärga ehk seplit. (Oskar Kallas, “Pruut, Käina 1894. ERM Fk 447:154,“ MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/650264> (13.05.2025))

³⁴⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

³⁵⁰ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 304.

³⁵¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

³⁵² Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 304.

³⁵³ RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

³⁵⁴ RA, EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871); EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874); EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872); EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.2, 1 160-161 (Putkaste, 17.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 61-62 (Putkaste, 01.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870); EAA.2782.1.1, 1 106 (Putkaste, 02.01.1871); EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867)

³⁵⁵ RA, EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871); EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875); EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874); EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 106 (Putkaste, 02.01.1871)

³⁵⁶ RA, EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871)

³⁵⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

³⁵⁸ RA, EAA.2784.1.1, 1 110-111 (Vaemla, 02.03.1874)

³⁵⁹ RA, EAA.2783.1.2, 1 22 (Aadma, 12.02.1875)

³⁶⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

³⁶¹ RA, EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871)

soetatud ja kuidas naine olevat seda augulist rätikut kirikus kandnud.³⁶² Ühe juhtumi alusel olevat tüdrukud kandnud talutöö tegemisel pearätikuid.³⁶³ Ühel korral on mainitud ka selle materjali – sitsi – ja protokollis nimetatakse seda *sissi rättikuks/sitsi rättikuks*.³⁶⁴ Rahvarõivakäsitluste kohaselt olid sitsirätikud uhked rõivaesemed, mida kanti näiteks pühapäeviti.³⁶⁵ Kuna kohtumaterjalid ei anna informatsiooni, kuidas rätikuid kanti, siis ei saa kindlalt väita, mis tüüpi rätikuid on käsitletud. On võimalik, et nende all mõeldi hiu naiste poolt kantavat rinnarätti, mida kanti käistel, nii et rätiku kolmnurk asetses seljal ja allapööratud krae all.³⁶⁶ Naised kasutasid pikkkuube kandes külma tõrjumiseks ka sooja rätikut, mis oli värviline ja paistis välja.³⁶⁷ Pearätikut kandsid tüdrukud ja naised niisama, aga ka pärja või tanu kaitseks nende peal.³⁶⁸ Neid kinnitati lõua alt kokku sidudes.³⁶⁹ (Foto 1, 5.)

Meeste rätikuid on käsitletud üheksas sissekandes, millest neljal korral on kasutatud täpsustust kaelarätik – *kaelarättik*,³⁷⁰ *kaela rätik(o)*,³⁷¹ *kaela rattik(o)*,³⁷² *kaela rättik(ud/ust)*.³⁷³ Kuna protokollid nende olemust ei maini, siis on võimalik sekundaarkirjandusele tuginedes eeldada, et need olid väikesed, kokku rullitud ja kurgu alt sõlme tõmmatud (allamurtud krae all paiknevad³⁷⁴) kaelarätikud, mis olid kasutusel külmade ilmadega ja täisrõivastuse juures justkui lipsuna.³⁷⁵ Need võisid olla värvilised nt punased või sinised ja/või ruudulise mustriga,³⁷⁶ kuid see toimikutest ei ilmne. Mitmel korral on kaelarätik jäänud kakluses haardesse, mistõttu on see katki rebitud.³⁷⁷ Selle hüvitamiseks on ühel korral mõistetud kahjutasu 50 kopikat,³⁷⁸ teisel korral üks rubla, kuna

³⁶² RA, EAA.2783.1.1, 1 60-61 (Aadma, 29.10.1871)

³⁶³ RA, EAA.2782.1.2, 1 65-66 (Putkaste, 10.11.1872)

³⁶⁴ RA, EAA.2782.1.1, 1 106 (Putkaste, 02.01.1871)

³⁶⁵ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 302.

³⁶⁶ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 30, 266, 301.

³⁶⁷ Põllo; Sihvre, “Käina naine”.

³⁶⁸ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 57, 59.

³⁶⁹ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 56, 57.

³⁷⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

³⁷¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871)

³⁷² RA, EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

³⁷³ RA, EAA.2782.1.1, 1 61-62 (Putkaste, 01.11.1869); EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867)

³⁷⁴ Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

³⁷⁵ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 303, 304..

³⁷⁶ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 54-55; Põllo, “Rahvariided,” 936.

³⁷⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867); EAA.2782.1.1, 1 61-62 (Putkaste, 01.11.1869)

³⁷⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867)

rätikule lisaks rebenes ka särk.³⁷⁹ Varastatud rätiku kahjutasuks on määratud 20 kopikat.³⁸⁰ Rätik oli osa sulase palgast.³⁸¹ Käina protokollid³⁸² kinnitavad eelnevaid teadmisi, et rätikuid müüdi poes.³⁸³

Joonis 22. 19. sajandi Käina villased kindad, sh naiste valge pulmakinnas.

Kindaid kasutasid mehed ja naised ning neid on mainitud viies sissekandes.³⁸⁴ Protokollidest võib järeldada, et ühel inimesel oli mitu paari kindaid, sest ühel juhul olevat mehelt varastatud kaks paari kindaid, kusjuures ühe kindapaari hinnaks on arvatud 30 kopikat,³⁸⁵ ning teisel juhul on sulasele nelja aasta jooksul seitse paari kindaid palgana makstud. Ainult ühel korral on täpsustatud kinnaste tegumoodi – seda seoses juhtumiga, kus naiselt olevat varastatud kaks paari sõrmkindaid.³⁸⁶ Kinnaste kudet ja värvi teadmata pole võimalik määrata, kas tegemist võis olla nõ tavaliste väikesekirjaliste või ühevärviliste sõrmkinnastega või ainult hiidlastele omaste pulmas kantavate sõrmikutega.³⁸⁷ Labakindaid protokollid ei maini, kuid ei saa välistada, et mainitud *kinnaste* nimetusega on labakinnastest kõneldud. Säilinud museaalide põhjal on teada, et Käina

³⁷⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871)

³⁸⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

³⁸¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

³⁸² RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

³⁸³ Troska, "Vahetus ja kauplemine," 184.

³⁸⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871); EAA.2782.1.2, 1 170-171 (Putkaste, 14.10.1875); EAA.2782.1.1, 1 49-50 (Putkaste, 23.06.1869); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2595.1.3, 1 122-123 (Käina, 19.01.1874)

³⁸⁵ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

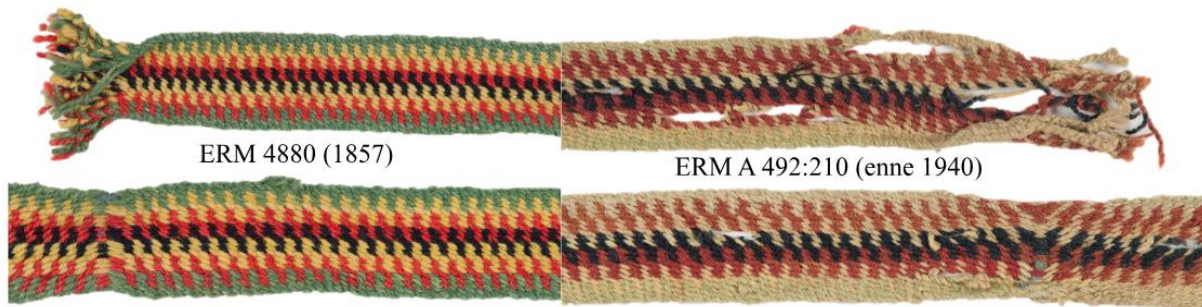
³⁸⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 49-50 (Putkaste, 23.06.1869)

³⁸⁷ Sirje Juurikas; Anu Pink, *Hiiumaa kindad. Iiumaa kindid* (Türi; Kärkla: Saara Kirjastus, 2020), 11, 145, 178.

labakindad sarnanesid Pühalepa kihelkonna omadega ja võisid olla nt sini-valgete lõngadega kootud.³⁸⁸ (Joonis 22.)

3.9 Aksessuaarid: vööd, rõhud, ehted

Hoolimata sellest, et nii mehed kui ka naised kandsid vööid, sisaldavad kohtutoimikud infot vaid meeste *wõ-rihmade* kohta ja seda ainult kahel korra kirjeldamata nende olemust.³⁸⁹ Nimetatud *wõ-rihmad* on arvatavasti pikk-kuubede peal kantavad vasest pannaldega vööd, kuid kanti ka punasest, sinisest ja kollasest villast võrkvöösid (joonis 23), mis seoti eest taha ja siis ettepoole tagasi, nii et otsad jäid rippuma.³⁹⁰ Kuna üks sissekanne mainib, et *wõ-rihm* oli poest ostetud,³⁹¹ siis võib eeldada, et selle mõistega tähistati vaskdetailidega mitte isetehtud vöösid.

Joonis 23. Meeste villased võrkvööd 19. ja 20. sajandi Käänast.

Naiste vööid protokollides ei esine, kuid rahvarõivakäsitlustest on teada, et nende vööd olid valmistatud samuti nahast, ent üle löödud vaskplaatidega.³⁹² Vastavalt ERM-is säilinud vöö üleandja sõnadele kadusid sellised vööd moest 19. sajandi lõpukümnel.³⁹³ Vaskvööle kinnitati vähemalt kahe erineva pikkuse vaskketi ja litritega rõhud (*rõhhud*), mis rippusid naise seelikul.³⁹⁴ (Foto 4, 6; joonis 1, 14, 19, 24, 25, 28.) Rõhkusid on mainitud ühes sissekandes, milles selgub, et peretütar on tasunud rõhkude (ka rõhtude) eest *koppiku*.³⁹⁵

³⁸⁸ Juurikas; Pink, *Hiiumaa kindad. Iiumaa kindad*, 10, 74.

³⁸⁹ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

³⁹⁰ Põllo; Sihvre, "Käina mees"; Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 70.

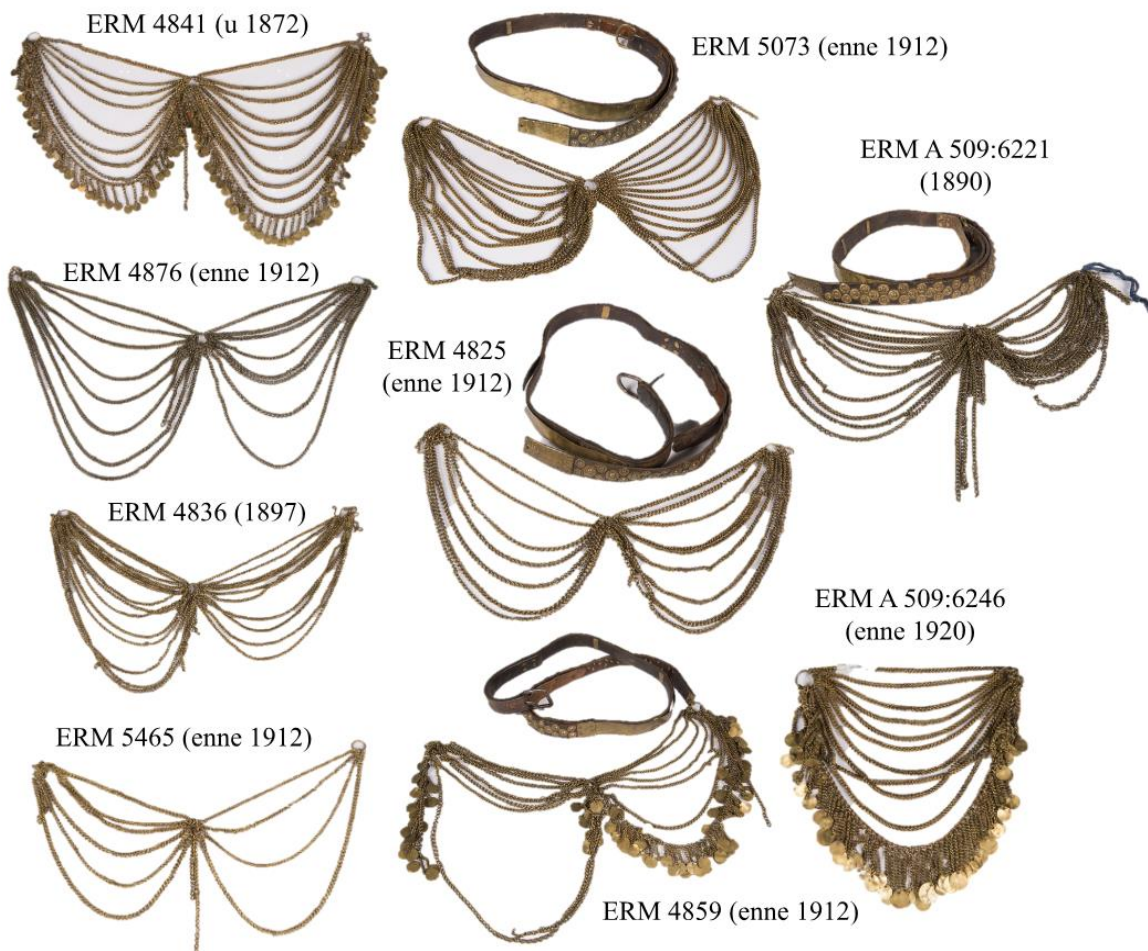
³⁹¹ RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

³⁹² Kurrik, *Eesti rahvarõivad*, 67.

³⁹³ "Rõhud. ERM A 509:6221," *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/504955> (13.05.2025)

³⁹⁴ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 361.

³⁹⁵ RA, EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872)

Joonis 24. Käina naiste vasest rõhud 19. ja 20. sajandist.

Joonis 25. Naiste vaskplaatidega nahast vööd 19. ja 20. sajandi Käinast.

Säilinud esemetele tuginedes kandsid Käinas nii naised kui mehed sõlgi ja muid ehteid.³⁹⁶ Lähtuvalt ehte väärtusest ja nende kandjaskonna hulgast võiks eeldada, et neid võidi varastada ja sellest lähtuvalt neid kohtus käsitleda sagedasti, kuid vastupidiselt on nende kohtuprotokollides esinemine peaaegu olematu. Ainuke mainitud ehe on naise sõrmus, mis olevat tehtud hõbenoa peast.³⁹⁷ Teaduskirjandusele tuginedes võib järeldada, et tegemist võis olla piduliku kihla- või laulatussõrmusega, kuna neid valmistati hõbedast.³⁹⁸ (Joonis 26.)

ERM A 509:6976 (u 1845)

Joonis 26. Käina naise hõbedast pulmasõrmus 19. sajandi keskpaigast.

3.10 Kangas, riided, sõba

Lisaks rõivaesemete nimetamisele mainitakse ka kangaid ning üleüldiselt rõivaid ilma täiendava infota. Näiteks, mis esemetega või esemete jaoks mõeldud materjaliga oli tegemist. Mõnikord on protokollides esinevat sõna *riiet* kasutatud nii kanga kui ka rõivaste nimetajana, mistõttu on keeruline määratleda, kumba on kirjeldatud. Töö autor on kontekstist lähtuvalt üritanud seda teha ja teinud jaotuse.

Kangaid on mainitud iseseisvalt 18 sissekandes,³⁹⁹ millest poolte puhul on tegemist kanga käsitlemisega seoses palga maksmisega⁴⁰⁰ ning kuuel juhul varastamisega.⁴⁰¹ Kolmel korral on

³⁹⁶ Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362; Põllo; Sihvre, “Käina mees”; Põllo; Sihvre, “Käina naine”.

³⁹⁷ RA, EAA.2595.1.3, 1 68-69 (Käina, 14.11.1870)

³⁹⁸ Põllo; Sihvre, “Käina mees”.

³⁹⁹ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866); EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872); EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 47-48 (Putkaste, 06.04.1872); EAA.2782.1.2, 1 50 (Putkaste, 06.04.1872); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874); EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870); EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2595.1.3, 1 149 (Käina, 17.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 149-150 (Käina, 23.04.1875)

⁴⁰⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 47-48 (Putkaste, 06.04.1872); EAA.2782.1.2, 1 50 (Putkaste, 06.04.1872); EAA.2784.1.5, 1 2 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874); EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870); EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2595.1.3, 1 149 (Käina, 17.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 149-150 (Käina, 23.04.1875)

⁴⁰¹ RA, EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872); EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866)

lisatud, et tegemist oli linase kangaga⁴⁰² ning ühel korral villase.⁴⁰³ Mainitud on ka *labbast kangast*.⁴⁰⁴ Lisaks esineb võõra kanga lõikamist.⁴⁰⁵ Kangaid mõõdeti küünardes, mis väljendub kohtuprotokollides, kus on varastatud *20 küünart kangast*,⁴⁰⁶ inimestel oli *surri pallaka tarwis 6 küünart riet*⁴⁰⁷ ning kord lõigati kuus küünart pleekimas olnud kangalt ära.⁴⁰⁸ Teine nn mõõduühik on tükk (*tük*⁴⁰⁹, *tükk*⁴¹⁰), mille mõõtmed pole teada, kuid millega on kanga suurust määratletud kolmes sissekandes.⁴¹¹ Kanga päritolu kohta kohtutoimikud muud infot ei anna, va ühel korral kaks naist valmistavad seda⁴¹² ning ühel juhul lubas peremees sulasele *temmal riet tehha*.⁴¹³ Kord on kanga varastamise ja lõikamise karistuseks hinnatud 25 vitsahoopi,⁴¹⁴ kord 40 kopikat materjali eest.⁴¹⁵ Protokollides esineb ka rõivaste üldnimetaja riided, mida on nimetatud väljenditega *riided*⁴¹⁶, *riided*⁴¹⁷, *ride kraam*⁴¹⁸, *ride kaltsud*⁴¹⁹, *ridid*⁴²⁰ jne. Nagu rõivaesemed esinevad ka “riided” palga,⁴²¹ varguste,⁴²² kakluste⁴²³ jms teemadel tehtud sissekannetes. Protokollidest ilmneb, et riideid hoiti kambris luku taga,⁴²⁴ nende sisse võidi raha õmmelda (peitmise eesmärgil)⁴²⁵ ning riideid pesti õueköögis ehk *paargus*.⁴²⁶

⁴⁰² RA, EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴⁰³ RA, EAA.2595.1.3, 1 142-143 (Käina, 23.12.1874)

⁴⁰⁴ RA, EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

⁴⁰⁵ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

⁴⁰⁶ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866)

⁴⁰⁷ RA, EAA.2784.1.1, 1 95-97 (Vaemla, 22.09.1872)

⁴⁰⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴⁰⁹ RA, EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872)

⁴¹⁰ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴¹¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

⁴¹² RA, EAA.2783.1.2, 1 26-27 (Aadma, 19.03.1875)

⁴¹³ RA, EAA.2782.1.2, 1 47-48 (Putkaste, 06.04.1872)

⁴¹⁴ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴¹⁵ RA, EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

⁴¹⁶ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 136-137 (Käina, 07.09.1874)

⁴¹⁷ RA, EAA.2782.1.2, 1 17-19 (Putkaste, 13.08.1871); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870); EAA.2782.1.1, 1 86-87 (Putkaste, 04.04.1870); EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870)

⁴¹⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

⁴¹⁹ RA, EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870)

⁴²⁰ RA, EAA.2783.1.1, 1 76-78 (Aadma, 08.01.1872)

⁴²¹ Nt RA, EAA.2595.1.3, 1 64 (Käina, 25.07.1870); EAA.2782.1.1, 1 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

⁴²² Nt RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.1, 1 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

⁴²³ Nt RA, EAA.2595.1.3, 1 136-137 (Käina, 07.09.1874)

⁴²⁴ RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

⁴²⁵ RA, EAA.2782.1.1, 1 51-52 (Putkaste, 10.07.1869)

⁴²⁶ RA, EAA.2783.1.1, 1 76-78 (Aadma, 08.01.1872); EAA.2783.1.1, 1 76-78 (Aadma, 08.01.1872)

Mujal Eestis naiste suurrätina, kuid Hiiumaal vooditekina tuntud⁴²⁷ sõba on kohtuprotokollides esindatud. (Joonis 27.) Seda on mainitud kahes sissekandes – mõlemas sõnaga *sõbba*,⁴²⁸ millest ühel juhul on juurde lisatud sulgudes olev sõna *tek*,⁴²⁹ teisel *tekki* (mitmuse osastav).⁴³⁰ Protokollides mainitud sõbadest kuulub üks mehele,⁴³¹ ülejäänud – ühes sissekandes üks⁴³² ja teises neli⁴³³ – naistele. Mõlemas kohtuvaidluses on arutletud sõba parandamise üle.⁴³⁴

EVM E 101:104 (u 1870)

HKM_ 564/A Tr 6:1 (1900-1920)

EVM E 101:34 (19.-20. saj)

EVM E 101:39 (1896 - 1905)

Joonis 27. 19. sajandi ja 20. sajandi alguse Käinast pärinevad villased sõbad.

⁴²⁷ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 192.

⁴²⁸ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, l 16 (Putkaste, 08.04.1867)

⁴²⁹ RA, EAA.2782.1.1, l 16 (Putkaste, 08.04.1867)

⁴³⁰ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴³¹ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴³² RA, EAA.2782.1.1, l 16 (Putkaste, 08.04.1867)

⁴³³ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴³⁴ RA, EAA.2782.1.1, l 16 (Putkaste, 08.04.1867); EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

4. Kohtuprotokollid talurahvarõivaste uurimise allikana

4.1 Rõivaste hind

Kohtuprotokollides esinevate üksikute rõivaesemete maksumuse mainimise põhjal ei saa luua ülevaadet nende hinnaklassist. Enim on mainitud kaela- ja peakatteid ning jalatsitega seotud esemete hindasid. Kaelarätiku või selle kahjustamise rahaliseks väärtuseks on olnud kord 50 kopikat,⁴³⁵ kord 20 kopikat.⁴³⁶ Protokollidest ilmneb, et riidekirstuga⁴³⁷ võrdväärseks ehk ühe rublaga võrdseks on peetud kaelarätikut koos särgi katki käristamisega⁴³⁸ või koos mütsiga.⁴³⁹ Teises sissekandes on olnud mütsi väärtuseks 75 kopikat,⁴⁴⁰ millest lähtuvalt võiks järeldada, et kaelarätiku hind võis olla u 25 kopikat. Rätikule sarnase funktsiooniga rõivaese kaelasall on olnud lähedase, võibolla natuke kõrgema hinnaga – 60 kopikat.⁴⁴¹ Jalavarjude kohta on teada, et saapataldade väärtus võis olla 20 kopikat,⁴⁴² sääрте oma 30 kopikat⁴⁴³ ning et kingi ja kingade nahkasid arvestati võrdseks vahetuskaubaks.⁴⁴⁴ Kuna jalatseid tehti nahast, siis tasub ära mainida, et poole härja nahk maksis kolm rubla,⁴⁴⁵ mis on suurim rõivaste või nendega seotud eseme hind, mida on toimikutes mainitud.⁴⁴⁶ Võõra kanga lõikamise kahju on arvestatud vääriliseks 40 kopikaga,⁴⁴⁷ teisel korral lõikamise ja varastamise järel 25 vitsa hoobiga.⁴⁴⁸ Villase riide ehk kuue on kohus mõistnud võrdväärseks ühe rublaga.⁴⁴⁹ Kinnaste hinnaks oli 30 kopikat.⁴⁵⁰ Ülevaatest ilmneb, et kohtus mainitud rõivaesemete hinnad jäävad enamasti vahemikku 20-75 kopikat, kuid selle omaaegse väärtuse näitlikustamiseks on võimalik neid kõrvutada oluliste toiduainete hindadega. Käina materjalidest lähtuvalt maksis 5 kg leiba u 30 kopikat ja 1 kg võid u 50 kopikat.⁴⁵¹

⁴³⁵ RA, EAA.2782.1.1, 1 11-12 (Putkaste, 10.02.1867)

⁴³⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

⁴³⁷ RA, EAA. 2782.1.1, 1 72 (Putkaste, 10.01.1870)

⁴³⁸ RA, EAA.2782.1.2, 1 12 (Putkaste, 02.07.1871)

⁴³⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

⁴⁴⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 172-173 (Putkaste, 14.10.1875)

⁴⁴¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

⁴⁴² RA, EAA.2783.1.1, 1 2-3 (Aadma, 08.01.1868)

⁴⁴³ RA, EAA.2782.1.1, 1 16 (Putkaste, 08.04.1867)

⁴⁴⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 68 (Putkaste, 14.12.1872)

⁴⁴⁵ RA, EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868)

⁴⁴⁶ RA, EAA.2783.1.1, 1 4 (Aadma, 08.02.1868)

⁴⁴⁷ RA, EAA.2782.1.1, 1 98 (Putkaste, 02.09.1870)

⁴⁴⁸ RA, EAA.2782.1.1, 1 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴⁴⁹ RA, EAA.2782.1.2, 1 11-12 (Putkaste, 02.07.1871)

⁴⁵⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871)

⁴⁵¹ RA, EAA.2782.1.2, 1 31-32 (Putkaste, 04.12.1871) (1 nael = 409,528 g)

Ühel korral on mainitud, et rõhkude eest olevat tasutud kopikas,⁴⁵² mis tundub ebausutav, kuna rõhud olid valmistatud kas hõbedast või vasest,⁴⁵³ mistõttu ei saanud need maksta vähem kui supikauss (3 kopikat).⁴⁵⁴ Seda kinnitab ka ERM-is säilinud rõhkude üleandja öeldu, mille alusel olid vöö ja rõhud „varemalt maksnud 5 rubla“.⁴⁵⁵ Protokollidest selgub, et sarnase hinna (5 rubla ja 20 kopika) eest oli võimalik soetada endale hobune.⁴⁵⁶

4.2 Rõivad aastapalgana

Seoses talutöölise aastapalgaga on mitmel korral mainitud rõivaesemeid, mille hulk varieerub vastavalt sissekandele. Kehvemal juhul oli aastapalgaks paar kingi, millele lisandus mitme aasta peale üks villane kuub.⁴⁵⁷ Natuke parema tasu korral sai tööline kaks paari saapaid, kümme rubla ja nii palju riidet, kui ta vajab⁴⁵⁸ või paari saapaid, kingi ja kuue.⁴⁵⁹ Sissekanne 1870. aastast Putkaste kihelkonnast annab võrreldes teiste kirjetega detailsemat infot sulasele makstavast teenistusest, mis oli tunduvalt suurem, kui teised protokollidest leitavad aastapalgad.

[...] temma (peremees) olla poise essimesse aasta riet annud: 1 willane särk, 1 paar willased püksid, 2 paari linnast püksid 1 särki, 1 paar sukki, 1 pari kindaid, 1 paar Sapaid.

Teisel aastal: 2 paari püksid, 2 särki, 1 müts, 1 kaelarättik, 1 paar usi Sapaid ja teine paar pool prugitud Sapad.

Kolmandamal aastal: 1 kassukas, mis küll suur assi ei olnud, 2 särki, 2 paari püksid, 3 paari kindaid sukkade asemel poisi omma kaks wanna kube ümber tehtud ja senna jure veel uut riet pandud, mis ka poisisse rahhul olli, sest et ta ütles ommal sukki mitte tarwis ollewad, 1 paar Sapad ja 1 talwe müts.

*Neljandamal aastal: 1 willane särk, 2 paari püksid, 2 sörki, 1 west, 1 müts, 3 paari kindaid, 1 paar kabbedid? sukkade assemel, 1 paar Sapaid, agga 1 paar püksid jätsin sellepärrast taggasi, et ta lubbas mul paigale jada, agga segipärrast ärralaks. [...]*⁴⁶⁰

⁴⁵² RA, EAA.2784.1.1, 195-97 (Vaemla, 22.09.1872)

⁴⁵³ Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, 326, 327.

⁴⁵⁴ RA, EAA.2782.1.1, 198 (Putkaste, 02.09.1870)

⁴⁵⁵ “Rõhud. ERM A 509:6230,” *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/504965> (13.05.2025)

⁴⁵⁶ RA, EAA.2782.1.2, 117-19 (Putkaste, 13.08.1871)

⁴⁵⁷ RA, EAA.2783.1.2, 126-27 (Aadma, 19.03.1875)

⁴⁵⁸ RA, EAA.2784.1.5, 12 (Vaemla lepingute raamat, 05.11.1874)

⁴⁵⁹ RA, EAA.2782.1.2, 174-75 (Putkaste, 02.03.1873)

⁴⁶⁰ RA, EAA.2782.1.1, 182-83 (Putkaste, 28.03.1870)

See juhtum näitlikustab rõivaste tähtsust valuutana ehk kuidas teenistusega võis inimene saada kõik eluks vajalikud rõivad. Selguvad ka olulised palgaartiklid – särigid, püksid, sukad, saapad, mütsid – millest võib järeldada, et need kulusid tööd tehes kõige enam, mistõttu oli neid vaja iga-aastaselt vahetada. Seega pole aasta “standardpalka” võimalik kohtuprotokollide põhjal taasluua, kuid sellest hoolimata ilmneb, et inimesi palgati aastaks ning sellest tulenevalt lepiti kokku ka palga suurus. Lähtuvalt faktist, et ligi kolmandik analüüsitavaatest sissekannetest käsitlevad rõivaid palgaks makstavate esemetena, võib pidada nende rolli maksevahendina talurahva elus ülimalt oluliseks.

4.3 Rõivaste materjal ja olemus

Protokollides sisalduv info riiete materjali ja olemuse kohta ei ole piisav omaaegsete rõivaste rekonstrueerimiseks ning nende analüüsimiseks on vaja eelnevaid teadmisi kohalikust rõivakombestikust. Riiete uurimine kohtuprotokollide põhjal on ainuvõimalik luues seoseid säilinud esemetega.

Mainitud on erinevaid materjale ja/või nendest tehtud rõivaid. Kõige rohkem ehk kaheteistkümnes sissekandes on kirjutatud villasest kangast⁴⁶¹ – enim on villasest materjalist kuubesid (4),⁴⁶² pükse (3)⁴⁶³ ja särke (2).⁴⁶⁴ Villase materjali kasutusviisi on täpsustatud kolmel kohal – protokollides esinevad kalevist müts⁴⁶⁵ ja vest⁴⁶⁶ ning vildist saapad.⁴⁶⁷ Kuuel juhul on tegemist olnud linasest riidega,⁴⁶⁸ millest kahel korral on valmistatud püksid⁴⁶⁹ ja ühel korral *kamsal*.⁴⁷⁰ Autorile

⁴⁶¹ RA, EAA.2783.1.2, l 26-27 (Aadma, 19.03.1875); EAA.2782.1.1, l 96-97 (Putkaste, 29.08.1870); EAA.2782.1.1, l 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.2, l 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.1, l 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2595.1.3, l 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2782.1.2, l 119-120 (Putkaste, 09.04.1874); EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

⁴⁶² RA, EAA.2783.1.2, l 26-27 (Aadma, 19.03.1875); EAA.2782.1.2, l 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2595.1.3, l 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2782.1.2, l 119-120 (Putkaste, 09.04.1874)

⁴⁶³ RA, EAA.2782.1.1, l 110 (Putkaste 11.02.1871); EAA.2782.1.1, l 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴⁶⁴ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

⁴⁶⁵ RA, EAA.2782.1.2, l 17-19 (Putkaste, 13.08.1871)

⁴⁶⁶ RA, EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴⁶⁷ RA, EAA.2782.1.1, l 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

⁴⁶⁸ RA, EAA.2782.1.2, l 68 (Putkaste, 14.12.1872); EAA.2782.1.1, l 89-90 (Putkaste, 15.04.1870); EAA.2782.1.2, l 11-12 (Putkaste, 02.07.1871); EAA.2782.1.1, l 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2782.1.1, l 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

⁴⁶⁹ RA, EAA.2782.1.1, l 28 (Putkaste, 30.03.1868); EAA.2782.1.2, l 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴⁷⁰ RA, EAA.2782.1.1, l 75-77 (Putkaste, 07.02.1870)

teadaolevalt ei ole ühtegi linast kampsunit Käinast säilinud, mistõttu on protokollidest saadud info oluline omaaegsete rõivakomplektide taasloomiseks. Kohtumaterjalides esineb veel sitsi-⁴⁷¹ ja poest soetatud riiet,⁴⁷² kuid neid on käsitletud vaid ühel-kahel korral. Sellest ilmneb, millised kangad – villane ja linane – olid 19. sajandi talurahva hulgas laialdasemalt kasutuses, aga ka millised teised kangad olid neile kättesaadavad. Samas ei ole võimalik teha kindlaid järeldusi harvemini esinevate rõivamaterjalide kasutuse kohta.

Ainult ühel korral on konkreetseid termineid kasutades käsitletud labast⁴⁷³ ja atlass⁴⁷⁴ kangast, mis annavad infot kanga valmistamise kohta. Huvitav on asjaolu, et labast ehk vanimat ja lihtsaimat kangakudumisviisi esineb protokollides samavõrd harva kui atlassi ehk populaarsuselt kolmandat ja mitte nii vastupidavat kangakudumisviisi, mida harrastati vähemates piirkondades, küll sh osadel Eesti saartel.⁴⁷⁵

Rõivaste olemust on kirjeldatud enamasti nende puudujääkide kaudu. Mitmel korral esineb protokollides *pool prugitud kingi*,⁴⁷⁶ *kuubesid*⁴⁷⁷ ja *saapaid*,⁴⁷⁸ *wannasid* kuubi⁴⁷⁹ ja *sõbasid*,⁴⁸⁰ *pool kiskdad* saapaid⁴⁸¹ ja kasukaid, *mis küll suur assi ei olnud*.⁴⁸² Kuna kohtusse pöörduiti eelkõige kaebuste tõttu, siis on põhjendatud protokollides harvaesinevate korralike rõivaesemete vähesus. Teadaoleva info põhjal saab järeldada, et rõivastele üritati kasutust leida nii kaua, kuni nad polnud enam kasutuskõlblikud.

⁴⁷¹ RA, EAA.2782.1.1, l 106 (Putkaste, 02.01.1871)

⁴⁷² RA, EAA.2782.1.2, l 61-62 (Putkaste, 09.08.1872); EAA.2783.1.1, l 60-61 (Aadma, 29.10.1871)

⁴⁷³ RA, EAA.2782.1.1, l 96-97 (Putkaste, 29.08.1870)

⁴⁷⁴ RA, EAA.2782.1.1, l 89-90 (Putkaste, 15.04.1870)

⁴⁷⁵ Aili Tervonen, *Kangad* (Tallinn: Kirjastus Argo, 2006), 29; Elle Vunder, "Käsitöö," *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 158.

⁴⁷⁶ RA, EAA.2784.1.1, l 32 (Vaemla, 15.11.1869)

⁴⁷⁷ RA, EAA.2595.1.3, l 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2783.1.2, l 22 (Aadma, 12.02.1875)

⁴⁷⁸ RA, EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

⁴⁷⁹ RA, EAA.2595.1.3, l 142-143 (Käina, 23.12.1874); EAA.2782.1.2, l 74-75 (Putkaste, 02.03.1873); EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

⁴⁸⁰ RA, EAA.2782.1.1, l 16 (Putkaste, 08.04.1867)

⁴⁸¹ RA, EAA.2782.1.2, l 74-75 (Putkaste, 02.03.1873)

⁴⁸² RA, EAA.2782.1.1, l 82-83 (Putkaste, 28.03.1870)

4.4 Rõivaste hulk ühel inimesel

Vallakohtu ülesannete hulka kuulus lahkunud inimese pärandatava vara kirjapanemine,⁴⁸³ mistõttu on võimalik inimese kehakatetest teada saada tänu sissekannetele, mis käsitlevad lahkunu varaloendit. Selletaolisi kirjeid oli üks – Putkaste kihelkonnast 1875. aastast. Lisaks lahkunud mehe omandi loetelule annab see juhtum ülevaate ka tema naise rõivastest hetkel, mil ta taasabiellus.

[...] Kui Thomas Tammeweski se lese naese ommale wöynod siis sanod keik muu kruam mis tema esimen mehel olnod kihhelkonna kohto ülem kerjotud nende kahe wease lapse jääks kui riided jänod kirjotamatta, mis ühtlase nende lastega kasas ka Tomas Tammeweski jure widud on, ni kui alamal nimetud saab

1. üks Mantel, 2. Kaks Jäkkud, 3. Üks Kamsol, 4. Kaks paari willased Püksid, 5. Kaks kasokad, 6. 10 künart kasoka riet, 7. 12 künart Kueriet, 8. Kaks Kalewist westi, 9. 5 Särki, 10. 2 paari lina Püksid, 11. Üks uus Söbba, 12. Kaks pari Sapad, 13. Kaks willased Särki, 14. 1 Lehm ja 9 lamast, 15. 25 Rubla rahha

Ja kui nende wenna naene Thomas Tameweskile läinud, siis olnud temal ka riided mis tema omad olnod

Üks Laikub, Kolm Jökkod, Kaks Musta kuba, Wiis Kiiüta?, Kaks willast Särki, Kolm palmikod, Wiis särki, 20 kinart l kangast, Kaks Kasokad [...] ⁴⁸⁴

Loetelust ilmneb, milliseid esemeid pärandati ehk millised rõivad olid niivõrd kasutuskõlblikud ja hoitud, et neid said ka tulevased põlvned kasutada. Loetletud esemete põhjal võib eeldada, et mainitud on vaid kõige väärtuslikumaid rõivaid, kuna näiteks sukkadest ja rättidest pole kirjutatud, ehkki need olid osa iga täiskasvanud mehe rõivastusest. Sissekandest selgub, et inimesel oli samaaegselt mitut erinevat tüüpi ülerõivaid, mida võis olla rohkem kui üks. Mehel oli kokku kaheksa ülerõivast, naisel viis-seitse.

Varaloendite põhjal on võimalik uurida rõivaid nagu on seda teinud Helve Russak Tallinna kaupmehe varaloendeid analüüsid. ⁴⁸⁵ Siinsetest uurimistulemustest lähtuvalt ei ole

⁴⁸³ Ülle Tarkiainen, “Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas, 19. sajandil,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 2 (156)(2016): 222.

⁴⁸⁴ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875)

⁴⁸⁵ Helve Russak, “Tallinna kaupmehepere garderoob 18. sajandi esimese poole varaloendites,” *Vana Tallinn, XVIII (XXII)* (2007): 45–120.

talurahvarõivaste kontekstis see aga võimalik, kui tugineda ainult kohtuprotokollides esinevatele varaloenditele, kuna neid ei ole seal piisavas mahu. Samas sisaldab üks sissekanne tunduvalt rohkem infot, kui teist sorti juhtumite aruanded, nt vargused.

4.5 Kohtus esinevad ja mitte-esinevad rõivad lähtuvalt kandja soost

Protokollide põhjal saab väita, et kohtuskäijate hulgas oli rohkem mehi kui naisi, mis võib olla põhjuseks, miks ainult meeste poolt kantavaid rõivaid on mainitud rohkem kui ainult naiste omasid. Naiste rõivastust (seelikuid, käiseid, palmikuid, põllesid, kurdussärke) on kajastatud 12 korral, samas kui meeste riideid (pükse, veste, mütse, kübaraid, vöö-rihmasid, särke) on mainitud pea kolm korda rohkem – 35 juhul. Naiste rõivaste harvem esinemine võib olla tingitud naiste kodusemast rollist, samas kui meeste liikuvus oli suurem. Näiteks sattusid mehed sageli kõrtsis või mujal kaklema, mis on üks peamisi põhjusi, miks rõivad kohtuprotokollidesse on jõudnud.

Ühtlasi on esindatud kõik peamised meeste rõivaste komplekti juurde kuuluvad esemed, samas kui on kõrvale jäänud mitu olulist naiste rõivastuselementi. Nendeks on seppel, penik, tanu, att, karbus ja paslik. Tanu oli abielunaiste valge vitsaraole toetuv poolkuukujuline peakaunistus (foto 1; joonis 19), mis kinnitati palmikule, mille sai tüdruk endale juba neiupõlves.⁴⁸⁶ Kuna tanude kandjaskond oli palmikute omast väiksem, siis võib olla see põhjuseks, miks neid protokollides ei esine. Abielus taluperenaised ei käinud reeglina taludes teenijateks, mistõttu ei saa need esemed olla esindatud palgateemalistes kohtuprotsessides. 19. sajandil alguses kandsid Käina pruudid (ja pruuttüdrukud) pulmas trapetsikujulist kardadega kaunistatud pärga pennikut, sajandi keskel ja II poolel hakkas levima kõrge ja klaashelmestega rohkesti kaunistatud uhke seppel (foto 5), mida omaaegsed nimetasid jätkuvalt pennikuks.⁴⁸⁷ Nende mitte-käsitlemist kohtus saab põhjendada esemete harva kandmisega vastupidiselt näiteks jalatsitele, mida kanti igapäevaselt nii meeste kui ka naiste poolt ja mis kulusid ning vajasid pidevat väljavahetamist. Protokollides ei esine ka atti ehk enamasti villasest riidest valge kapuutsilaadset peakatet (joonis 14), mida kanti külma ja tuule kaitseks.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Põllo, "Rahvariided," 930-932.

⁴⁸⁷ Paul Ariste, "Hiiu penik ~ pennik," *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 9/10 (1934): 76,78; Voolmaa, Kaarma, *Eesti rahvarõivad*, 362; Manninen, *Eesti rahvariiede ajalugu*, 43-44.

⁴⁸⁸ Põllo; Sihvre, "Käina naine".

Viimased naiste peakatted, mida kohtumaterjalid ei käsitle, pärinevad sõjameeste ja rändajate rõivastusest – nendeks on Rootsi algupäraga karbus ja nõõridega peakott paslik.⁴⁸⁹

Ainukesed nii meeste kui naiste rõivastuse hulka kuuluvad esemed, mida pole protokollides esindatud, on rinnaehted. Särgi või käiste kinnitamise vahendiks olid laialdaselt levinud paarisentimeetri suurused vasest või hõbedast vitssõled, mida kasutasid nii mehed kui ka naised.⁴⁹⁰ Selle külge võisid naised riputada klaasist ripatsi. Samuti kuulus naiste rinnaehete hulka nelja või kuue värvilise silmaga ehk klaastahukaga aga ka silmadeta preese.⁴⁹¹ Nende hinnalise väärtuse tõttu võiks eeldada, et tegemist võis olla populaarse varastamisobjektiga, kuid kohtuprotokollidele tuginedes võib väita, et vastupidiselt peeti

Foto 6. Lõuna-Hiiumaa neiud helmekeedega 1896. aastal. (“Hiiu rahvariides neiud Haapsalus 1896.a. HKM Fp 933 F 4999,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/2181089> (13.05.2025))

varastamisvääriliseks pigem rõivaesemeid, kangaid ja jalatseid. Analüüsidest palgaks saadavate esemete valikut, mille hulgas on eelkõige igapäevaselt kasutuses olevad ja kuluvad esemed, ei ole tõenäoline, et väärismetallist ehetes oleks sulastele-teenijatele tasutud. Naiste poolt kasutatavaid helmekeesid pole samuti mainitud, kuid ajaloolistelt piltidelt on näha, et neid kanti Hiiumaal rohkesti.⁴⁹² (Foto 6.)

⁴⁸⁹ Põllo, “Rahvariided,” 933.

⁴⁹⁰ Põllo; Sihvre, “Käina naine”; Põllo; Sihvre, “Käina mees”.

⁴⁹¹ Põllo; Sihvre, “Käina naine”; Jaanika Kuusk, info edastatud Google Docs’i kaudu, 08.05.2025.

⁴⁹² Vt nt: “Natalja Leht Hiiumaa rahvariideis. HKM Fp 639:86 F 1020,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/1602028> (13.05.2025); “Bertha Söer Käina rahvariides. HKM Fp 639:87 F 1021,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/1602256> (13.05.2025).

4.6 Rõivaste ja nende valmistamisega seotud esemed

Lisaks riieale sisaldavad toimikud infot ka rõivaste valmistamisega seotud esemete kohta, mis selgitavad riie väärtust 19. sajandi talurahva jaoks. Kord on päranduse hulgas mainitud kangastelgi (*kanga telged*)⁴⁹³ ja kord vokki (*wokk*), millest viimane on jäänud lahkunud emast tütrele.⁴⁹⁴ Visuaalkunstis on vokki jäädvustanud Johann Köler oma Käina temaatilisel maalil “Ketraja (Katkenud lõng)”, mis annab aimu ka 19. sajandi keskpaigal kasutusel olnud neiu rõivastest. (Joonis 28.) Ühe sissekande järgi on ostetud poest kaks *nöela*.⁴⁹⁵ Lõngakerasid, millest võidi riideid valmistada, on mainitud kahel juhul, millal on varastatud *3 keea willast lõnga*^{496/3}

*longa kerra*⁴⁹⁷. Rõivaid hoiustati kirstudes (nt *rietekirst*⁴⁹⁸, *riete kerst*⁴⁹⁹), mis ilmneb mitmetest kirjetest.⁵⁰⁰ Protokollides esineb ka lihtsalt “kirstude” nimetusi,⁵⁰¹ kuid pole teada, kas need olid mõeldud riie hoiustamiseks. Ühe sissekande järgi asusid rõivad lukustatud kambris,⁵⁰² mis iseloomustab, kui kõrgelt omal ajal rõivaid hinnati.

Joonis 28. Käina neiu musta küitkuue, kurrutatud käiste, rõhkude, noatupe ja nõelakoja ning punaste palmikutega ketramas Johann Köleri 1863. aasta maalil “Ketraja (Katkenud lõng)”. (Johann Köler, “Ketraja. M 1787 EKM j 461,” MUIS, <https://opendata.muis.ee/object/248658> (13.05.2025))

⁴⁹³ RA, EAA. 2782.1.2, 1 80-83 (Putkaste, 30.03.1873)

⁴⁹⁴ RA, EAA. 2783.1.1, 1 114 (Aadma, 17.03.1873)

⁴⁹⁵ RA, EAA.2783.1.1, 1 85-87 (Aadma, 22.01.1872)

⁴⁹⁶ RA, EAA.2782.1.1, 1 47 (Putkaste, 05.06.1869)

⁴⁹⁷ RA, EAA.2784.1.1, 1 15-16 (Vaemla, 10.12.1866)

⁴⁹⁸ RA, EAA.2595.1.3, 1 50 (Käina, 23.06.1869)

⁴⁹⁹ RA, EAA. 2782.1.1, 1 72 (Putkaste, 10.01.1870)

⁵⁰⁰ RA, EAA.2782.1.2, 1 147-153 (Putkaste, 03.04.1875); EAA.2595.1.3, 1 50 (Käina, 23.06.1869); EAA. 2782.1.1, 1 72 (Putkaste, 10.01.1870),

⁵⁰¹ Nt: EAA.2595.1.3, 1 105-106 (Käina, 05.01.1873); EAA.2595.1.3, 1 74 (Käina, 13.03.1871)

⁵⁰² RA, EAA.2782.1.1, 1 110 (Putkaste 11.02.1871)

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida Hiiumaa Käina kihelkonna talurahvarõivad lähtuvalt kohtutes kirja pandud infost ning selgitada, kas kohtuprotokollid on sobivad ja lisaväärtust andvad ajalooallikad rahvarõivaste uurimuse tegemiseks. Töö kinnitab, et kohtumaterjalid sisaldavad rahvarõivastealast infot, kuid Käina kihelkonna kohtuprotokollidele tuginedes pole riiete käsitlemist sisaldavad sissekanded sageli ettejuhtuvad. Uurimistöö käigus töötati läbi u 800 lehekülge kohtutoimikuid, millest saadi ainult 77 kirjet, kus on rõivaid mainitud. Senini käsikirjalised sissekanded on töö autor transkribeerinud ja plaanib Vallakohtute leheküljel avaldada. Kirjetes varieerub edastatud info hulk ja detailsus, mis on enamasti napisõnaline. Vähest informatsiooni sisaldavad kirjed täiendavad küll üksikuid väga sisukaid kirjeid (esile toodud 4. peatükis), kuid ilma taustainfot teadmata ei leidu nendes piisavat kirjeldust mõistmaks, mis on rõiva nimetuse taga, kuidas seda kanti ning milline see välja nägi.

Tänu protokollimise tavadele oli võimalik luua ülevaade Käina kohtuprotokollides esinevatest rõivasteteemalistest sissekannetest. Selle tulemusel selgus, et analüüsitava sissekannete hulk varieerus aasta lõikes vahemikus 1-15 kirjet. Uurimistulemustest lähtuvalt pole võimalik tuua välja otsitavate sissekannete esinemise seaduspärsusi protokollid või aastanumbri raames. Küll aga ilmnes Käina vallakohtutes rõivaste käsitlemise reeglipära lähtuvalt aastaajast – talvel oli kohtusse pöördumisi kõige enam.

Protokollitud kohtuskäimistel puudub kohtu poolt määratud teemavaldkond, mistõttu jaotas töö autor protokollid enda poolt koostatud kategooriatesse. Autori hinnangul ei ole loodud kategooriad ainuomased ainult Käinale, vaid neid on võimalik kasutada analoogsetes töödes olenemata piirkonnast. Analüüsist ilmnes, et kohtus käsitleti rõivaid kõige rohkem palga maksmise, varastamise ja kahjustamise põhjustel. Eeldatavalt väheneb ajaliselt hilisemates protokollides rõivastealaste sissekannete hulk, kuna kaob rõivaste funktsioon palgatehingutes, mis on Käina materjalide põhjal kõige sagedasem põhjus kohtus rõivaste mainimiseks.

Uurimusest selgus, et enamus 19. sajandi talurahvarõivastest olid protokollides suuremal või vähesemal määral esindatud. Enim on mainitud esmeid, mida kandsid nii naised kui ka mehed, kuid ainult meeste rõivaid esines rohkem kui ainult naiste omasid. Eelkõige on kohtus käsitletud

rõivaid, mis kõige rohkem kulusid – nt jalanõusid. Samuti on sagedased kirjed, mis käsitlevad väikesi esemeid – nt rätikuid – mida oli võimalik nii katki teha kui ka varastada. Seevastu osasid suuri esemeid – nt seelikuid – mainitakse vaid korra-paar. Protokollide analüüsist selgub, et alati ei ole võimalik ainuüksi rõivaeseme nimetuse järgi täpselt määrata, mis eset mõeldakse, kuna samad sõnad võivad tähistada erinevaid esemeid – nt kuub: seelik ja kuub; särk: meeste särk ja naiste alusseelik koos pihikuga; kampsun: vatt ja kootud kampsun. Samamoodi raskendab arusaamist sage täiendite puudumine, mis selgitaksid, mis laadi esemetega on tegu – nt *sitsirätt*, *talvemüts*, *sõrmkindad*.

Protokollid edastavad kaasaegsete inimeste rõivastealast sõnavara, mis annab ülevaate kohalikust murrakust. Käina kõnepruuk sarnaneb teaduskirjanduses esinevatele rõivaesemete nimetustele, mistõttu on rahvariidesõnavara äratuntav. Küll on aga tegemist selgelt kohaliku kõnepruugiga, mis ilmneb hästi sõnades *käised-käiksed*, *kapetid-kabbedid*, *kaelasall-kaelaschall*, *laikuub-laikub* jne. Samuti sisaldavad protokollid kirjapanekuid rõivaste valmistamisega seotud esemete kohta.

Protokollides leidub erinevas mahus ja detailsuses lisainfot rõivaste kohta. Kohtumaterjalides on mainitud siin-seal üksikute, enamasti väikeste rõivaesemete (nt rätikute, mütside) või nende osade (nt saapataldade) hindasid, mis on oluliseks uueks lisainfoks rahvarõivaste uurimisel, kuid mille põhjal pole võimalik üldist rõivaste hinnasüsteemi luua. Sarnaselt hinnale ei ole ainult Käina protokollide põhjal võimalik teha üldistavaid järeldusi ühele inimesele kuuluvate rõivaste hulga kohta. Küll pärineb Putkastest informatiivne varaloend, mis annab infot selle konkreetse abielupaari kohta, ning mida saab võimalusel kõrvutada tulevastes uurimistöodes teiste analoogsete sissekannetetega muudest piirkondadest või aastatest.

Uurimustulemustele tuginedes on kohtumaterjalidest võimalik saada põhjalik ülevaade, millised rõivaesemed palgatchingutes esinesid, kuid selgub, et polnud nn standardpalka. Käina protokollidele tuginedes võib väita, et meeste rõivaid käsitletakse rohkem, kuna nende mainimiste hulk on suurem ja ükski oluline meeste rõivaste osa ei ole protokollidest välja jäänud. Üks peamisi valdkondi, milles kohtuprotokollid senist uurimisseisu kinnitavad, on rõivaste materjalid – nt kuubesid valmistati nii eelnevate kui ka uute uurimistulemuste põhjal villasest riidest. Sellest hoolimata on kangaste nimetamine pigem harv nähtus ega kajasta enamuse rõivaesemete materjali.

Veelgi vähem on kirjeldusi rõivaste tegumoe kohta, mistõttu pole võimalik ainult protokollidele tuginedes rahvarõivaid rekonstrueerida. Selles valdkonnas on ja jäävad kohtuprotokollid teisejärguliseks allikaks.

Samas teiste teemade, nt rõivaesemete funktsiooni, hinna, hulga jms, kohta andsid Käina kohtuprotokollid rohkesti uut, täpsustavat ja väärtuslikku informatsiooni. Näiteks sisaldasid kohtuprotokollid sõnavara (nt mantel/kuub; sokid/kapedad), millega on praguste teadmiste põhjal tähistatud ajalises järgnevuses olevaid esemeid, kuid mis vastupidiselt viitab sellele, et tegelikult olid üleminekuperioodidel kasutusel mõlemad nimetused. Samuti leidis jalanõude naha tüüpide kohta olulist infot, mis täiendab teadmisi väheses koguses säilinud kingadest ning abistab rahvarõivauurijaid esemete rekonstrueerimisel. Selle jaoks leidis ka väärtuslikku informatsiooni linaste kampsunite kohta, mille laadseid eksemplare pole säilinud. Kinnitust sai, et müts oli oluline ja sümboolne ese. Uurimusest selgus ka rõivaste ning kangaste tähtis roll palgaesemetena. Senist uurimusseisu täiendavad saadud teadmised poes müüdavatest esemetest ning rõivaste hindadest.

Hoolimata rahvarõivateemaliste kirjade tagasihoidlikust koguarvust lehekülgede kohta ning nendes leiduva riietealase info varieeruvusest, on töö autori arvates vallakohtute protokollid olulised ja lisaväärtust andvad allikad rahvarõivaste uurimiseks. Kasutades sobivaid ja abistavaid suurte (käsikirjaliste) tekstiandmete analüüsimise viise, on autori arvates tulevastel uurijatel võimalik läbi viia sisukaid uurimistöid, täiendades ja lahti mõtestades rõivatemaatilistele sissekannetele tuginedes rahvarõivaste rolli olulisust 19. sajandi II poole talurahva elus.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.2783.1.1 – Aadma valla kohtuistungite protokollid (1868-1873)

EAA.2783.1.2 – Aadma valla kohtuistungite protokollid (1874-1883)

EAA.2595.1.3 – Käina valla kohtuistungite protokollid (11.11.1866-03.12.1877)

EAA.2782.1.1 – Putkaste valla kohtuistungite protokollid (1866-1871)

EAA.2782.1.2 – Putkaste valla kohtuistungite protokollid (1871-1876)

EAA.2784.1.1 – Vaemla valla kohtuistungite protokollid (1866-1875)

EAA.2784.1.5 – Vaemla valla lepingute raamat (1874-1889)

Kirjandus

Anepaio, Toomas. “Vallakohus – kas ainult talurahva kohus?,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 3-4 (2007): 343-368.

Ariste, Paul. “Hiiu penik ~ pennik,” *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 9/10 (1934): 75-80.

Ariste, Paul. *Hiiu murrete häälikud. With a summary: the sounds of the Hiiumaa dialects*. Tartu: K. Mattieseni trükikoda, 1939.

Hiio, Ene. “Vallakohus,” *Eesti territooriumiga seotud institutsioonid keskajast kuni 1917. Aastani. Tööversioon, I vihik*, Arhiivinduslase Terminoloogia Korrastamise Komisjon, 1997.

Hiio, Ene. “Vallakohtute asutamisest Eestimaa kubermangus,” *Ajalooline Ajakiri*, nr 3 (102)(1998): 77-92.

Juurikas, Sirje; Pink, Anu. *Hiiumaa kindad. Iiumaa kindäd*. Türi, Kärkla: Saara Kirjastus, 2020.

Kaaristo, Maarja. “Peksmine ja löömine Eesti külas 1868-1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv,” *Mäetagused*, nr 27 (2004): 31-46.

Kaaristo, Maarja. "Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi II poolel vallakohtute protokollide näitel," *Mäetagused*, nr 31 (2006): 49-62.

Kahk, Juhan. *Talude päriksostmise aegu*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993.

Kallasmaa, Marja. *Hiiumaa kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010.

Kikas, Merje. *Emmaste ja Käina vallakohtu arhivaalid ajalooallikatena (1866-1891)*. Lõputöö. Tartu Ülikool: 2002.

Kokla, Järvi. (koost) *Hiiu keele raamand*. Kärkla: Hiiu Öko, 2016.

Kuningas, O. "Johann Köleri Hiiu reisist 1863. aastal," *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, nr 48 (21.04.1959): 4.

Kurrik, Helmi. *Eesti rahvarõivad*. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi kirjastus, 1938 (teine trükk, koopia tehtud 1977. aasta raamatust).

Laur, Mati. "1860. aastate reformid," *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre, 98-99. Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010.

Leppik, Lea. "Kohtuvõim," *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoim Sulev Vahtre, 53-55. Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010.

Linnus, F. "Esimese trüki eessõna," *Eesti rahvarõivad*, VII-VIII (7-8). Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi kirjastus, 1938.

Linnus, Jüri. "19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana," *Emakeele Seltsi aastaraamat*, nr 16 (1970): 231-242.

Lonn, Varje; Niit, Ellen. *Saarte murde tekstid*. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2002.

Lust, Kersti; Tärna, Tõnis. "Valdade iseseisvumise raske algus: vallakirjutajad 1866–1891," *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 24, nr 3 (2021): 10-32.

Manninen, Ilmari. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Toim Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2017.

Moora, Harri. "Sissejuhatuseks," *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*, toim Harri Moora, 7-28. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Must, Kadri. "Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana," *Ajalooline Ajakiri*, nr 3 (1998): 93-208.

Niit, Ellen; Hennoste, Tiit. "III Eesti murrete erijooned," *Eesti murded ja kohanimed*, toim Tiit Hennoste, 125-221. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Palli, Heldur. "Pere," *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder, 305-311. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Põllo, Helgi. "Rahvariided," *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.*, toim Helgi Põllo, 923-940. Kärdla: Hiiumaa Teabekapital, 2015.

Rannap, Mareli. *Paikkondliku rahvarõivanõuandekoja tegevuspõhimõtted. Saaremaa nõuandekoja näide. Magistritöö*. Viljandi, 2018.

Roosenberg, Tiit; Must, Aadu. "Vallakogukond," *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, peatoimetaja Sulev Vahtre, 141-143. Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 2010.

Russak, Helve. "Tallinna kaupmehepere garderoob 18. sajandi esimese poole varaloendites," *Vana Tallinn*, XVIII (XXII) (2007): 45-120.

Russak, Helve. "Vene keisririigi aeg 1710-1917," *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*, toim Helgi Põllo, 305-330. Kärdla: Hiiumaa Teabekapital, 2015.

Tarkiainen, Ülle. "Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas, 19. sajandil," *Ajalooline Ajakiri*, nr 2 (156) (2016): 215-244.

Tarkiainen, Ülle. *Vald. Talurahva omavalitsus 1866-1918. Allikapublikatsioon*. Tartu: Rahvusrhiiv, 2021.

Tervonen, Aili. *Kangad*. Tallinn: Kirjastus Argo, 2006.

Traat, August. "Vallareform Eestis 1866. aastal," *ENSV TA Toimetised* 27, nr 1 (1968): 11-25.

Traat, August. "Põhijooni vallakohtu arengust Eestis kuni 1866. aastani," *ENSV TA toimetised*, kd 20 (1971): 34-45.

Traat, August. “Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat, 1980.

Troska, Gea. “Vahetus ja kauplemine,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder, 279-301. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Tõnurist, Igor. *Rahvarõivakandja abiline*. Põltsamaa: OÜ Vali Press. 2003.

Viires, Ants. “Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme,” *Akadeemia*, kd 6 (1990): 1260–1271.

Viires, Ants. “Ilmari Manninenist rahvakultuuri uurimise suunaseadjana,” *Eesti rahvariiete ajalugu*, 9-10. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2017.

Voolmaa, Aino. “Hiiumaa rahvarõivad,” *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*, toim Harri Moora, 170-174. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Voolmaa, Aino. “Lääne-Eesti saarte rahvarõivaste omapärast,” *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, kd 29 (1976): 189-212.

Voolmaa, Aino; Kaarma, Melanie. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

Vunder, Elle. “Käsitöö,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder, 136-167. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Vunder, Elle. “Rahvakunst,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder, 396-422, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Värv, Ellen. “Riietumine ja rahvarõivad,” *Eesti rahvakultuur*, koost/toim Ants Viires, Elle Vunder, 279-301. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Internetiallikad

Eesti ala valdade register 1866-1917. <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/request/vald> (13.05.2025)

Eesti rahvarõivad. <https://rahvaroivad.ee/> (13.05.2025)

“Emmaste kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/emmaste> (13.05.2025)

Hiiu sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/hiiu/hiiu.html> (13.05.2025)

“Hiiumaa rahvarõiva nõuandekoda,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/nouandekojad/hiiumaa> (13.05.2025)

“Kes oli Helmi Kurrik?,” *Eesti Rahva Muuseum*, <https://www.erm.ee/et/content/kes-oli-helmi-kurrik> (13.05.2025)

“Kes oli Oskar Kallas?,” *Eesti Rahva Muuseum*, <https://www.erm.ee/et/content/kes-oli-oskar-kallas> (13.05.2025)

“Koolitus,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/koolitus> (13.05.2025)

“Kuidas sünnib traditsiooniline potisinine vill?,” toim. Rasmus Kuningas, ERRi meelelahutusportaal EETER, 19.06.2024, <https://eeter.err.ee/1609375802/video-kuidas-sunnib-traditsiooniline-potisinine-vill> (13.05.2025)

Kuusk, Jaanika. Info edastatud Google Docs'i kaudu, 22.04, 08.05 ja 09.05.2025.

“Käina kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/kaina> (13.05.2025)

“Osaleja,” *Laulupidu. Minu arm*, <https://2019.laulupidu.ee/tantsupidu/osaleja/> (13.05.2025)

Põllo, Helgi; Sihvre, Lembe Maria. “Käina mees,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/kaina/kaina-mees> (13.05.2025)

Põllo, Helgi; Sihvre, Lembe Maria. “Käina naine,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/kaina/kaina-naine> (13.05.2025)

“Rahvariide nõuandekoda,” Hiiumaa Muuseum, <https://hiiumaamuuseum.ee/rahvariide-noukoda/> (13.05.2025)

“Rahvarõiva nõuandekojad,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/nouandekojad> (13.05.2025)

“Reigi kihelkond,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/regioonid/saared/reigi> (13.05.2025)

“Rõhud. ERM A 509:6221,” *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/504955> (13.05.2025)

“Rõhud. ERM A 509:6230,” *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/504965> (13.05.2025)

Sammler, Lii. “Hiiumaa on Helgi Põllo elu ja armastus,” *Ajakiri Muuseum*, kevad/suvi, nr 1 (52) (2024), <https://ajakiri.muuseum.ee/hiiumaa-on-helgi-pollo-elu-ja-armastus/> (13.05.2025)

“Sukapael. AM _ 26747:3 E 2753:1,” *MUIS*, <https://opendata.muis.ee/object/3083397> (13.05.2025)

“Vallakohus ja selle protokollid,” Vallakohtud, <https://www.ra.ee/vallakohtud/index.php/site/source> (13.05.2025)

Värv, Ellen. “Talupojarõivaste areng esiajast 19. sajandini,” *Eesti rahvarõivad*, <https://rahvaroivad.ee/ajalugu> (13.05.2025)

Summary

Communal courts' protocols from Käina parish from 1866-1875 as sources for peasants' clothing

19th century peasants' clothing, known and worn today as Estonian national costumes, have been studied based on preserved items, memories and visual materials. The protocols of the communal courts were created during the time when national costumes were worn as daily clothing. They include all the topics discussed in court, including clothes, written in the local dialect. These protocols have not been used as sources for the costumes so far. However, other aspects of peasant life have been analyzed based on court protocols, which illustrates their suitability for the research of peasant life. Therefore the aim of this bachelor's thesis is to explain whether court protocols are suitable for researching peasant textiles and provide additional information for the study of national costumes. Addressing the topic is important for preserving the authenticity of the clothes, which has faded since they disappeared from widespread circulation at the end of the 19th century. This thesis focuses on one parish – Käina – on Estonia's second largest island, Hiiumaa, and the four communal courts that operated in Käina: Käina, Aadma, Putkaste and Vaemla. As source material, seven court protocol books are used from which 77 entries have been obtained that mention clothing. The entries date from 1866 which is when cases began to be recorded. Considering the scope of the study, the period of research ends in 1875. The research answers questions about the frequency of clothing in court protocols, selection of items included in them, and any additional information about them that has been recorded. There is a specific focus on analyzing the price, quantity, nature, frequency in protocols, and existence of clothing as a salary item. The information obtained has been supplemented and compared with other researches about national costumes, original items preserved in museums, and paintings and photographs from the 19th century.

The clothing of the Estonian peasantry differed depending on the region, which is why it is possible to divide the clothing into North Estonian, South Estonian, West Estonian and Island groups. Within them, the appearance and customs of wearing the clothes depended on the parish. Based on clothes it was possible to recognize people from your hometown and abroad. On the island of Hiiumaa there were four parishes – Emmaste, Käina, Pühalepa and Reigi.

In addition to keeping warmth, the clothes had many functions – they were used to pay wages, but they also showed the status, wealth and stage of life of the person wearing them. From the third quarter of the 19th century, folk clothing gradually began to be replaced by urban fashion. As a result of this, at the beginning of the 20th century folk clothes were worn on a daily basis only in a few regions. The clothes continued to be worn as performance and festive clothing, but their authenticity was of a different importance at different times. During the period of Soviet occupation (1944-1991), the correct way of wearing and making clothing was not a priority for the authorities, which is one of the reasons why incorrect clothing spread. Meanwhile ethnologists continued to engage in scientific research, which was based on historical clothing. After regaining independence in 1991, the number of researchers and studies on folk costumes have increased. As a result, folk costume schools and advisory boards have been established to spread information about correct historical clothing.

The 19th century peasants' courts aka communal courts were first established in Northern Estonia in 1802, but they were abolished in 1816 and re-established in 1866. With that, lord's supremacy over the peasants in court was eliminated. In the re-established communal courts, sessions were held by officials elected from among the members of the rural municipality. People turned to courts to make employment and loan contracts, resolve salary problems, discuss family matters, get punishments, etc. Writers recorded what happened in court, which is the reason why about 450 books from courts have survived. This system was in effect until 1889, when the protocol system was replaced by a file system and the courts were merged. In Hiiumaa, nine rural municipalities were established in 1866, where cases were written in the so-called Hiiu language, which has its own characteristics depending on the region.

The 77 clothing-related entries from the court records have been divided into 11 categories according to the topic. Based on that, clothing was most often discussed in cases of payment (24), theft (16) and damage (10). Based on season, the most court visits happened during winter (26), while the fewest took place during summer (15), when people were the busiest working. In the 1870s court visits happened almost six times more often than in the 1860s. The largest number of clothing-related entries came from the Putkaste communal court.

The majority of clothing items represented in the court records are: boots (15 entries), shoes (8), leather as material (3), outerwear (*kuub* (14), *mantel* (2), *kasukas* (3), *jäku* (1), *kampsun* (2), *villane särk* (2)), shirs (8), trousers (7), vests (6), men's headwear (13), skirts (2), open hemmed tops (*käised*) (3), women's headwear (1), aprons (1), socks-stockings (3), garters (1), scarfs (4), shawls (16), gloves and mittens (5), belts (3), jewelry (1), fabrics (18) and throws (2). This thesis brings forward the vocabulary used and additional information about clothes which has been supplemented with knowledge from secondary literature and illustrated with contemporary clothing collected to museums.

The study shows that based on the court records, it is not possible to create an overview of the price range of all clothes. Nevertheless, protocols include some prices of some items of clothing. These items or parts of them are mostly small (e.g. scarf, gloves, boots' soles, etc.), which is why their prices range from 20-75 kopecks. For comparison, five kilograms of bread cost 30 kopecks. Farm workers, with whom annual contracts were made, were paid in clothing. Annual wages varied a lot – one worker could receive a pair of shoes, while another received six different items of clothing. Paid clothes were mostly the ones which got damaged the most during work. The records provide information about the material and nature of clothing, but they are not sufficient to reconstruct the clothing based only on the court descriptions. However, different fabrics are mentioned. The most frequent one was wool (12), followed by linen (6). A comment on clothes' poor condition is often added to the description of the clothing. The amount of clothing a person owned is revealed in inheritance-related records, of which only one was found from the researched period. This shows how one man had more than 22 items of clothing that are listed in the entry. Research shows that men's clothing is mentioned almost three times more than women's clothing, as men were mainly the ones who went to court to solve their problems. Perhaps that is also the reason why few important women's headwear items are completely missing from the protocols. In addition to clothing, the records also include mentions of items related to its making, for e.g. a spinning wheel, yarn, needle.

This bachelor's thesis reveals that the amount of entries dealing with clothing is insignificant compared to the huge amounts of materials, which is why it is not a quick job to find clothes from protocols. At the same time, court records do provide important additional information and/or

confirm existing knowledge about folk costumes, making them a suitable source for studying clothing, which future researchers should continue to look into.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Triin Aadma,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Käina kihelkonna vallakohtuprotokollid aastatel 1866-1875 talurahvarõivaste allikana“, mille juhendajad on Tõnu-Andrus Tannberg ja Tiina Kull, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Triin Aadma

14.05.2025